

Ч. 50. Видане Руского товариства педаґоґічного.

КОРОТКИЙ ОГЛЯД РУСКО-УКРАЇНЬСКОГО ПИСЬМЕНЬСТВА

від XI. до XVIII. століття

ДЛЯ УЖИТКУ МОЛОДЕЖИ

Написав

Остап Макарушка.

Друге поправлене видане.

У ЛЬВОВІ, 1906.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Ч. 50. ВИДАНЄ РУСКОГО ТОВАРИСТВА ПЕДАҐОҐІЧНОГО.

П. Н. Л. Семеновичу на спомин
2/V 1924. Макарушка

КОРОТКИЙ ОГЛЯД РУСКО-УКРАЇНЬСКОГО ПИСЬМЕНЬСТВА

від XI. до XVIII. столїтя

ДЛЯ УЖИТКУ МОЛОДЕЖИ

Написав

ОСТАП МАКАРУШКА.

Друге поправлене виданє.

У ЛЬВОВІ, 1906.

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Учені розмови Никольця з татком.

I.

Про найдавнійше письмо Славян.

Никольцьо учить ся доперва третий рік, а як він вже читати уміє! А перечитане оповідає гладко і плавно.

Никольцьо дуже цікавий хлопчина: як чого не розуміє, то питає мами або татка. Але бо він і сам часами ні з сього ні з того таке поважне питанє поставить декому зі старших, що аж здивуєш ся і спитаєш: „Звідки в сій маленькій головці мисль про таку поважну річ могла зродити ся?“

Вчера приміром прибігає він до свого татка з книжкою в руці і питає: „Татку! Чи всі люди на землі вміють читати і писати, чи ні?“

Татко єму відповів: „Ні, синку! На землі є ще цілі народи, що не уміють ні читати, ні писати. Навіть їх королі є неписьменні.“

„А у нас чи всі люди письменні?“ питав цікавий хлопчик.

— „Де там всі — пояснив татко. От по наших селах ще мало хто письменний“.

„А я собі думав, татку, щебетав Никольцьо, що хто уміє говорити, той повинен навчити ся і письма. Читати собі ріжнородні гарні оповіданя, то так приємно.“

— А як де цілком нема письма, а навіть букв не мають, то як мають учитись?

Никольцьо глядів на татка великими здивованими очима.

„То букви не всюди є?“ дивував ся хлопчик.

— Ні, не всюди, Никольцю, ані не були они все однакові навіть у тих народів, що букви від давна мають. І ми Русини не мали ще перед тисячкою літ таких букв, яких уживаємо тепер.“

А якже-ж наші предки читали і писали?

— Тепер напевно не знаємо. Але здає ся, що они мусіли мати якісь значки, яких уживали місто теперішних наших букв. Бо видиш, про те пише нам оден монах болгарский, котрий жив ще в X віку (тому 900 літ). Він називав ся Храбр, а про письмо давне Славян, (до котрих і Русини належать), пише так: „Перше, як Славяни були поганами, не мали букв, але писали чертами і різами. Аж потім, як стали християнами, Бог умилосердив ся і післав їм Константина фільософа, що винайшов для них букв 38, одні взявши з азбуки грецкої, инші зі славяньскої.“

— Я добре не зрозумів, татку, що то є такого черти і різи і хто то був такий Константин фільософ. Решта всьо розумію.

Татко Никольця засьміяв ся, що син такий цікавий, погладив его по головці і сказав:

— Зараз і всьо инше зрозумієш, але послухай уважно одної цікавої історії. Ми, Русини, не мешкали споконвіку тут, де тепер жиємо, але десь в полудне-

вій Азиї. Як там стало тїсно народам, зачали вандрувати на захід сонца, до Европи. Племя славяньске було в дуже давних часах зближене мовою і звичаями до литовского і до нїмецкого. А про Нїмцїв пишуть, що они мали колись таке саме письмо, яке і Славяни, але про їх письмо пишуть докладнїйше, нїж Храбр про письмо Славян. Письмо у Нїмцїв знали лише їх поганьскі віщуни (єреї, жерцї) і нїкому не хотїли зрадити. Як який Нїмець прийшов до віщунів просити, щоби єму поворожили, то віщуни йшли до сьвятого дерева (дуба або бука), стинали з него тонкі галузки, краяли на кусники і кидали ті кусники на вигладжений пісок. Прутики падали в неладї оден на другий в ріжних видах, приміром + × ∓ # △, а віщуни відчитували з них ворожбу.*)

Такі знаки вирізували Нїмцї і Славяни навіть на каменях нагробних і таких каменїв найдено вже кілька. Таке письмо називають тепер учені рунами або письмом рунїчним. У Славян, отже і у давних Русинів певно так само, як і у Нїмцїв, віщували, різали прутики і кидали на пісок, тільки що у нас деревом сьвятим не був дуб анї бук, але липа. Тому то й тепер ще у нас липами обсаджують церкви. Також у нас певно, як і у инших Славян, різано такі знаки на камінях нагробних і от видиш, чому то монах Храбр пише, що Славяни, як були ще поганами, писали чертами і різами, то значить рунами.

А те письмо, якого ми тепер уживаємо, придумав для нас сьв. Кирил, апостол Славян, що називав ся Константином фільософом. І монах болгарский Храбр

---

*) Букви називають ся по нїмецки Buchstaben = прутики з буків. Бук зве ся по нїмецки: die Buche.

так єго називає. Та про сьв. Кирила чи Константина фільософа я тобі небавам скажу. Тепер спамятай собі лише, що той Константин був по матери Болгарин, що він перевів книги церковні з грецкого язика на мову староболгарску і написав їх окремими буквами. Письмо тото називають глаголицею. До неї мав взяти букви з ріжних азбук, навіть з жидівскої, а кілька букв здає ся з давних німецких і славяньских рун. Кожда буква славяньска має свою назву та деякі з тих назв суть цілком такі, як назви букв німецкого рунічного письма. І так буква ф називає ся ферть після давної німецкої назви в рунах і т. д., і т. д. Значить ся: назву букви живцем взяв сьв. Кирило до своєї азбуки. Давнійше то слово ферть мало відай якесь значенє, тепер тото значенє вже забуло ся. Але оно сьвідчить на кождий спосіб, що сьв. Кирило мусїв знати німецкі і славяньскі руни.

II.

Житє і діяльність сьв. Кирила і Методия.

Никольцьо вижидав дуже нетерпеливо того дня, коли татко розкаже єму про житє і діла сьвятого Кирила, що придумав букви для Славян. І не минуло тижня від послїдної розмови, як татко Никольця сказав раз пополудни свому синкови оттак:

„Довідав ся я нинї в школї, що ти пильно учиш ся і добре поводиш ся. За те дістанеш нинї від мене в дарунку більший образок сьвятого Кирила і єго брата, сьвятого Методия та почуєш від мене, коли они жили і що зробили для Славян“.

Татко розложив на столї карту Европи, виняв з шуфляди свого бюрка образець сьвятих апостолів Славян, Кирила і Методия, дав єго Никольцеви і показуючи потрібні місця на мапі, зачав так говорити: „Оттут в Солунї, містї над Еґейским морем, уродили ся тому тисяч лїт з накладом знатному вельможі-патрицию Львови, два сини. Заможний патриций віддав молоденьких синів на науку до міста Візантиї, столицї тодїшного грецкого цїсарства, де оба братя вчили ся дуже добре і жили побожно. Особливо оден з них, Константин, що єго пізнїйше названо Кирилом, відзначав ся мудростию і длятого дано єму прозвище „фільософ". Він знав добре науки церковні і мудрощі сьвітскі і умів говорити кількома мовами іменно: по болгарски, по грецки, по латиньски та по хазарски".

— Що то були Хазари? — спитав ся Никольцьо.

„Хазари, нарід з Азиї, панували в землях над ріками Доном і Волгою і над Чорним морем. Одні з них були віри магометаньскої, а другі жидівскої. Довідавши ся, що в Візантиї є ще инша віра, християньска, просили они тамошного цїсаря, щоби їм прислав духовних отців християньских: они би тодї покинули і віру магометаньску і жидівску та перейшли би на віру християньску. Цїсар візантийский вислав до Хазарів Константина фільософа. Той навернув богато Хазарів на віру християньску, висвободив полонників християньских з неволї і мав пізнати письмо, якого перед тим ще не знав. Було то на Кримі. (Татко показав Никольцеви, де є Крим). Там Константин фільософ мав знайти одного чоловіка, що знав мову „рушку" і видїти євангеліє і псалтир, писані „рушкими" письменами. Константин фільософ (Кирило)

бесідував з тим чоловіком і богато від него переняв. Учені люди кажуть, що той чоловік, з котрим Кирило розмавляв, був з народу руґійского („ружского"). Нарід руґійский (ружский) належав до племени староні-мецкого (ґерманьского). Хто знає, Никольцю, чи ті „ружкі" або „рушкі" письмена, о яких я тобі що йно говорив, не були буквами старонімецкими, значить „рунами"? Хто знає, чи тоді не прийшло Кирилови на думку винайти для староболгарскої мови, що була єго рідною мовою, окремі букви? Саме тоді навернув єго брат, Методий, князя болгарского, Бориса, на віру Христову, а за князем навернув ся і єго нарід: треба було отже всі книги церковні попереклaдати на мову староболгарску і придумати осібні для славяньского письма значки.

Тоді то Кирило завів 38 значків (букв) для староболгарского письма, ужив до того ріжних букв, а мабуть навіть і значків рунїчних і переложив книги церковні з грецкої мови на староболгарску.

Такі книги взяли оба братя опісля з собою на Мораву, куди їх запросив князь Ростислав, і завели там відправу в староболгарскім язиці, що немного ріжнив ся тоді від язика моравского. (Моравани також суть Славянами). А коли сьв. Володимир, великий князь київский, охрестив Русь в р. 988., то брав сьвящеників з Греции і з Болгарии. Сьвященики з Болгарии приносили з собою на Русь свої церковні книги, писані мовою староболгарскою і буквами такими, що їх винайшов Кирило. Всї букви разом називаємо „азбукою", бо перша буква **а** називає ся „аз", а друга **б** „буки", а що першу славяньску азбуку придумав сьв. Кирило, то і другу славяньску азбуку, основану на великих грецких буквах, а уживану тепер в на-

ших книгах церковних, все називали і називають „кирилицею“, хотяй єї придумав вже не сьв. Кирило, але мабуть єго ученик сьв. Климент.

Длятого, що книг церковних староболгарских уживали мало що не всї славяньскі народи, названо мову книг церковних мовою „старо-славяньскою“ або також „старо-церковно-славяньскою“. Тою мовою не говорить тепер жаден славяньский нарід, лише відправляють на нїй в церкві, а навіть і деякі букви з „кирилицї“ вимавляє оден нарід так, а другий инакше. В мові живій, котрою ми тепер говоримо і пишемо, нема вже кількох звуків, які перше були і свої букви мали. Длятого, що деяких звуків вже нема, то і букв для них не треба. Ми, Русини, уживаємо тепер славяньских букв, але деякі, непотрібні вже, усунено, щоби не вчити ся надармо того, що вже для живої мови непридатне.

— „Добре, татку, сказав Никольцьо. А що стало ся з сьв. Кирилом і єго братом Методием?“

„Они оба їздили з Morави до Риму, до папи. Папа приняв їх дуже ласкаво, благословив їх науку і одобрив їх книги, писані славяньским письмом. Сьв. Кирило не вернув вже до Morави, а помер в Римі в 42. роцї житя 14. лютого 869. р. Сьв. Методий похоронив тїло брата в римскій церкві сьв. Климента, а сам вернув ще межи Славян і трудив ся ревно між ними аж до своєї смерти, то є до року 885. Всї Славяни почитають їх память і називають їх своїми апостолами“.

На тім скінчив татко своє оповіданє про сьв. Кирила і Методия і обіцяв єму в товаристві „Просьвіта“ у Львові купити окрему книжочку, де є ши-

роко описане житє і діяльність тих обох апостолів Славян.

III.

Початки письменьства на Руси.

Никольцьо перечитав дуже пильно книжочку о сьв. Кирилї і Методию, оповів таткови, чого він з тої книжочки навчив ся, та просив красненько, щоби єму оповісти, що діяло ся на Руси по сьв. Володимирі Великім, котрий приняв віру Христову і охрестив руский нарід. Никольцьо був дуже рад довідати ся, хто то на Руси учив читати церковні книги, що їх переложили сьв. Кирило і Методий і списали славяньскими буквами.

„Хто научив Русинів „кирилицю“ читати?“ — питав ся цікаво Никольцьо татунця.

Татко відповів єму на се питанє оттак:

— Доки Русини не були християнами, доти не знали церковних книг анї „кирилицї“. А як Володимир Великий охрестив Русь, прийшли до нас з Грециї і з Болгариї духовні, що поприносили з собою грецкі і болгарскі церковні книги. Они то були на Руси першими учителями сьв. письма.

„То певно мусїли вже бути тодї якісь школи, так як тепер?“ — вивідував ся синок.

— Певно, що були. Кажуть, що Володимир заложив школи при церквах в Києві, а дїти знатних Русинів мусїли на приказ князя ходити до шкіл і учити ся церковного письма.

Та не лише в Києві, але і в инших більших містах засновано школи. І так заснував школу при

церкві в Новгороді син Володимира Великого, князь Ярослав Мудрий, що призбирав собі богато книжок і зложив їх при церкві сьв. Софії в Новгороді. Був то на Руси перший книгозбір або так звана бібліотека.

„Чи князь Ярослав Мудрий міг вже на Руси тілько книжок назбирати, щоби аж бібліотоку з них зробити? Я з татком був недавно в бібліотеці, та там тілько книжок є — аж страх дивитись! Деж Ярослав міг тілько набрати? Татко мені недавно казали, що за сьв. Кирила і Методия книжок ще не друкували, але руками писали, а кілько-ж то на те часу треба, щоби бодай одну тоненьку книжочку написати? В друкарні на машині скоро йде, я видів: аркуш за аркушом друкує ся в одній хвилині. Скажіть мені татку, бо я не розумію, де Ярослав міг назбирати писаних книжок аж тілько, щоби бібліотеку заложити?“

— Не думай собі передовсім, сину, що єго бібліотека була така велика, як та, де ти передвчера зі мною був. Ярослав міг в своїй бібліотеці мати от з яких 300 книжок, тілько, що і у нас є в двох шафах в моїм покоїку. На ті давні часи мати у себе 300 писаних книжок — було дуже славно! Книжки ті платили ся дуже дорого, а Ярослав Мудрий купував їх від Греків і Болгар, бо на Руси за єго часів єще мало що писали.

„А коли зачали і у нас часто книги писати?“

— Доперва тоді зачало ся ревне переписуванє книг церковних і сьвітских, як в Києві заложено великий монастир для черців Василиян, що і доси ще називаєсь там Лавра печерска. Той монастир збудував сьв. Теодозий, що був учеником сьв. Антонія, руского черця, котрий за-молоду жив далеко за рідною землею, аж в Грециї в монастирі на Атоньскій горі. На тій

то красній горі було і доси ще є богато монастирів, як птичих гнїзд; був там і руский монастир сьв. Пантелеймона. Чернець Антонїй вернув звідтам на Русь, перебував в малій печері над Днїпром, як який пустинник, а ученик его, Теодозий зібрав вже був коло себе до сто черцїв з ріжних людий: панів, міщан, селян і вибудовав монастир, що вславив ся потім своїми черцями на цїлу Русь. — Черцї переписували там пильно книги церковні, складали проповіди і науки або толкували їх з грецкого на руске, писали житя сьвятих і історию свого власного монастиря та сьвятих печерских вітцїв, одним словом, як би не той монастир, то на Руси була би панувала темнота така сама, яка там панувала, нїм Русини ще приняли віру Христову. А вже найбільшу славу добув собі монастир тим, що в нїм оден скромний чернець, котрого всї називають Нестором, мав зложити першу історию руских і славяньских земель. То дїло називають: „Лїтопись Нестора“. Як би ми не мали сеї „Лїтописи“, то не знали би цїлком, що дїялось у нас тому 1000 лїт назад.

IV.

Про „Лїтопись Нестора“.

Никольцьо вернув нинї дуже веселий зі школи. „Татунцю, закликав він, прибігши до таткового покоїку, я дістав нинї з руского дуже добру клясу. Пан професор похвалили мене перед цїлою клясою і погладили по голові“.

Никольцїв татко поцїлував сина і спитав его приязно:

— Скажи-ж менї, за що ти дістав дуже добру клясу з руского, за що тебе похвалили і по головцї гладили?

„Ми читали, став хутко говорити хлопчина, з рускої читанки уступ: „Як Володимир охрестив Русь?“ Коли ми вже уступ до кінця дочитали, спитав ся пан професор: „А хто з вас знає імя того чоловіка, котрий написав нам першу історию Руси? Звідтам ми довідали ся докладно і про хрещенє Руси“.

Як пан професор то сказали, я дивив ся, чи хто стане відповідати, чи нї. Я добре памятав, що татко ще тамтого тижня обіцяли менї розповісти про Нестора, що написав нам историю-лїтопись від найдавнїйших часів, але я бояв ся пану професорови відповідати, бо я ще не міг бути певний, чи опис хрещеня Русинів є у Нестора, чи нї. Я собі думав: „Може ще й хто инший писав також таку саму історию, як Нестор“. Але як нїхто через довший час не ставав відповідати, то я таки відважив ся і кажу пану професорови непевним голосом: „Може ми знаємо про хрещенє Русинів з лїтописи Нестора“. Пан професор утїшили ся дуже, що я дав таку відповідь, казали менї ще раз повторити голосно слова: про хрещенє Русинів довідуємо ся ми з лїтописи Нестора, а потім сказали: дуже красно, Никольцю; ти дістав нинї „дуже добре“, погладили мене по голові і обіцяли менї ще принести на другий раз образок сьв. Володимира, того великого київского князя, що охрестив Русь. Але пан професор казали менї, що образка не дадуть, як я не буду знати дещо більше розказати про лїтописця Нестора і сьв. Володимира. Прошу татка розповісти менї нинї о лїтописцю Несторі“.

Татко зачав пильному і уважному синкови оповідати про Нестора оттак:

— В монастирі, що звав ся Києво-печерска Лавра, жив тому 800 літ побожний чернець на імя Нестор. Молодцем сїмнайцятилїтним вступив він до монастиря і жив там до пізної старости. Він любив дуже читати книги церковні і сьвітскі, особливо такі, де розповідало ся про історию народів від потопа аж до єго часів. Такі книжки були писані по грецки, а Нестор, читаючи тоті книжки, подумав собі: „І я спробую написати таку саму историю про Русинів, як они ту давнїйше жили, а як тепер жиють".

Нестор читав в монастирі ще просторі житя сьвятих угодників печерских, а в тих житях було богато згадок про руских князїв, про жите Києвлян і инших Русинів. В Лаврі печерскій жили старенькі черцї, котрі памятали давні часи, в містї Києві були також сивенькі старцї, що любили розповідати про те, що діялось давно на Руси. І от Нестор з грецких писателїв, з записок монастирских, з описів житя сьвятих, з деяких инших записок і з устних оповідань назбирав так богато материялів, що міг списати всю руску історию аж до року 1110. По нїм писав ще через шість літ, то є до 1116. єго лїтопись инший монах, Сильвестер, що був ігуменом Видубицкого монастиря в Києві. Учені кажуть, що сей ігумен Сильвестер таки цїлу так звану „Несторову лїтопись" мав написати на основі материялів, призбираних передше кимось иншим, може бути що й Нестором!

В лїтописи є рік за роком списані всї важнїйші події на Руси, але часами є там деякі оповіданя неправдиві. Бувало простенькі старі люди оповідали лїтописцеви таке, чого самі не виділи, але від инших

чули; літописець уважав то всьо за правду і от таким способом є в літописи декуди похибки. Однак „Несторова літопись“ має для Русинів дуже велике значінє, бо як би не она, то ми би цілком не знали, що у нас діялось перед 1000 літами“.

„Татунцьо певно мають в шафі Несторову літопись. Я би так хотів послухати, як то він писав по стародавному?

— Добре, Никольцю, я тобі зараз перечитаю тото саме місце, яке ви нині в школї читали. Будеш видїти, що староруска мова, якою писав Нестор, не така, як теперішна наша мова. Тепер ти ще єї не зрозумієш навіть добре, а як будеш старший, то научиш ся і по староруски.

Татко виняв з шафи грубу книжку, отворив і став Никольцеви голосно читати. Никольцьо дуже пильно слухав, але мало що розумів. Бо от послухайте, дїточки, як лїтописець по староруски писав:

В лїто 6495*). Созва Володимир боляри своя і старци градскиї і рече їм: „Се приходиша ко мнї Болгаре, ркуще: прийми закон наш! по сем же приходиша Нїмци, і тї хваляху закон свой; по сих же приходиша Жидове. Сем же послїже придоша Греци, хуляще вси закони, свой же хваляще“.

„Татунцю, я мало розумію: як то буде по нашому?“

Татко так зачав переводити: Року 6495. Володимир спросив своїх бояр і мійских старців тай так промовив до них: „Ось приходили до мене Болгари

---

*) Тодї числено лїта від сотвореня сьвіта; ми числимо від Різдва І. Христа. Рік 6495. від сотвореня сьвіта відповідає рокови 987. від Різдва І. Христа.

та казали: прийми наш закон (нашу віру): по них прийшли Жиди. Наконець же прийшли Греки, що стали гудити всї инші віри, а свою віру хвалити".

Никольцьо втїшений сказав таткови:

„Татко тепер цїлком так говорили, як є в нашій читанції. Завтра буду міг пану професорови вже дуже богато оповісти о Несторі і его лїтописи".

Татко поцїлував Никольця з радости, що має такого цїкавого сина і дав єму образок сьв. Нестора.

А хто з вас, рускі дївчата і хлопчики, такий пильний і цїкавий, як Никольцьо?

V.

„Правда руска", збірник руских прав з XI. віку.

Можете догадатись, любі дїточки, який Никольцьо був щасливий в школї другого дня рано на годинї рускої мови. До повтореня лекциї викликав пан професор его першого, а він відповідав на всї питаня голосно і сьміло; він умів розповісти про Нестора і про князя Володимира Великого всьо тото, що чув попередного дня від свого татка. Пан професор похвалили его перед цїлою клясою, дали єму гарний образок сьв. Володимира і порадили єму читати собі поволеньки книжку з образками, що називає ся: „Ілюстрована*) Істория Руси", написана Олександром Барвіньским. „В тій книжцї, казав Никольцеви пан професор, є описані дїла наших давних руских князїв, борби з Татарами, війни козаків — одним словом:

*) осмотрена образками.

там є описані і щасливі і смутні давні часи нашого руского народа. Читай собі, Никольцю, сю книжку, а побачиш, яка она цікава і як богато ти з неї научиш ся“.

— У мого татка, прошу пана професора, є богато книжок; там певно буде також „Ілюстрована Історня Руси“, що її написав Олександер Барвіньский. Татко менї пожичать, а я радо буду читати.

„Як чого з тої Історнї не будеш розуміти, то спитай ся татка, мамцї або мене в школї“.

— Добре, прошу пана професора, а як менї що дуже подобає ся, то можна буде оповісти се в клясї? спитав ся Никольцьо.

„Дуже красно, синку, і будеш мати з того двоякий пожиток: вивчиш ся в той спосіб добре рускої історнї, а від мене дістанеш лїпшу клясу“.

Розуміє ся, що Никольцьо урадуваний сейчас таки того самого дня випросив собі у татка „Історию Руси“ і того-ж дня перечитав аж чотири картки! Як чого не розумів, то питав ся татка. Татко дуже займаючо поясняв синови труднїйші річи.

Від того часу Никольцьо що-дня бодай сторінку „Історнї Руси“ собі перечитає і любить тую книжочку над всї инші, які доси читав. А який мудрий зробив ся з него хлопчина!

От примірои побачить на улицї у Львові війско, піхоту або кінноту, подивить ся, постоїть, щось собі поміркує, прийде домів тай каже до мамцї: „Мамцю! я нинї видів жовнїрів на улицї — не знати, чи у нас давно на Руси такі самі жовнїрі були, як тепер, чи инші?“

— Ні, Никольцю, наші давні рускі войовники*) не мали анї кабатів з сьвітячими ґузиками анї стрільб, а убирали ся в сталеві панцирі, заслонювали ся щитами, мали довгі списи, мечі і далекострільні луки.

Никольцьо так полюбив давні рускі часи, що рад би довідати ся не лишень о давних жовнїрах, але також хотів би він знати, які були давно убраня, доми, церкви, монастирі, образи, різьби, які гроші, якими роботами займали ся по містах і селах, чи люди жили в спокою, як боронили ся від нападів ворогів, які урядники були давно на Руси — всьо а всьо те хотів би він знати.

Зі школи вертав Никольцьо все попри оден будинок, що називав ся суд. Він все бачив перед тим будинком, перед тим судом громаду людий, але нїколи не застановляв ся, чого люди що-дня перед тим будинком збирають ся та чому той будинок називають судом.

Прибігає раз домів.

„Татку, чому тую велику червону каменицю при нашій улицї називають судом? і чого там що-дня так богато людий збирає ся?

— В тім будинку, Никольцю, збирають ся ті люди, що часами межи собою погодити ся або не можуть або не хотять або не уміють, та такі, що зробили яку кривду людям. Они там стають перед учених урядників, котрі по приписам (законам) розсуджують людий незгідливих, а таких, що провинили ся, засуджують на кару. Тому то такий будинок, де судять урядники-судиї, називає ся суд.

---

*) Войовники рускі називали ся дружина княжа, мужі, кметі або ратні.

„А чи у нас на Руси були такі суди і судиї?

— У нас тому 1000 літ судили ся люди самі межи собою. Як хто провинив ся в родині, то судив сам батько: він був головою і судиєю родини. Як хто провинив ся в громаді, — то сходила ся ціла громада на суд, а винний мусїв такого суду слухати. Такі громадскі суди були ще за наших князів, але потім князь Ярослав Мудрий, син князя Володимира Великого, установив суди княжі і казав зладити приписи (закони) для тих судів.

„Чи то той сам Ярослав Мудрий, що заложив бібліотеку при церкві сьв. Софії в Новгородї?“ — спитав ся хутко Никольцьо татка.

— Той сам, мій синку; той Ярослав Мудрий любив науку, казав переписувати книги і хотїв, щоби і наші рускі закони (права), яких нарід уживав, були разом списані в одній книжцї і щоби всюди на Руси нїхто не сьмів судити инакше, як права в тій книжцї наказували би. Від слївця „право“ (закон) називає ся той збірник прав „Правда руска“.

Зпоміж всїх князїв славяньских був Ярослав Мудрий першим князем, що казав списати рідною мовою рускі народні права; однак в тім збірнику дещо змінили а дещо додали князї-наслїдники Ярослава Мудрого. Всїх уступів*) є в Правдї рускій 135.

Князь Ярослав Мудрий, що казав списати права рускі, умер в р. 1054.

На тім скінчив татко своє оповіданє, а Никольцьо перечитав собі того дня з „Історії Руси“ цїлий уступ про князя Ярослава Мудрого і зрозумів тепер дуже добре тото місце в Історії, де говорить ся про

*) Кождий уступ в збірнику прав називає ся параґраф.

те, як то розумний князь Ярослав надав Русинам „Правду руску“.

VI.

Староруські пісні народні і казки.

Ви бачили, діточки, що Никольцьо говорив доси з татком о самих дуже поважних річах. Нема чого дивуватись! Староруські писателї були або духовні люди: монахи і епископи або князї, отже самі поважні голови. Твори їх були так само поважні, як і они самі. Треба ще додати, що всї староруські письменники дивили ся на Греків: що Греки писали, то і наші писали, а писали тому поважно, бо й Греки писали поважно.

Та ось нинї, бачите, Никольцьо став з батьком говорити о чімсь веселїйшім, бо о староруских піснях народних і о казках. А як то стало ся, що він зачав о тім говорити, я зараз вам розкажу.

Никольцьо бачив, що в єго шкільній читанцї рускій не всї уступи до читаня виглядають однако: деякі з них списані таким ладом, як ми щоденно бесїдуємо; инші знова списані так складно, що можна їх співати. Учитель називав такі уступи стихами або віршами і научив хлопчиків в клясї деякі з тих віршів співати.

Никольцьо, цікавий як звичайно, спитав ся татка, чи у давних Русинів були такі стишки або вірші. Він дивував ся, чому татко доси єму о тім не говорив. „Були, Никольцю, відповів татко цікавому синови, але тих стихів не писано. Народні співаки, що не уміли

звичайно ні читати ні писати, складали гарні пісні, співали їх самі при звуках бандури, а від них вивчували ся инші люди. Так переходили ті пісні з уст до уст; ніхто їх не списував, але неоден собі їх стямив і співав дуже радо. А пісні ті були дуже займаючі і легкі до спамятаня. Займаючі були они длятого, бо в них описували ся війни наших старорускиx князів, а легкі до спамятаня длятого, бо ті пісні зложені були не таким незрозумілим язиком, як літопись Нестора, але живою зрозумілою мовою, якою говорив тоді сам простий нарід. Народні співаки не знали церковної мови, якою писали учені монахи, епископи, князї, они складали пісні мовою народною, якої їх матери з-малку научили. Длятого нарід розумів своїх співаків, слухав радо їх пісень, вивчав ся їх і передавав з роду в рід. Тай було чого послухати! Одна пісня говорить тобі, як князь в золото убраний виїхав на бистрім кони воювати з невірними, грабежними народами, що нападали на руску землю. Князь їде на передї, за ним їдуть єго дружинники, всї в сталевих панцирах, на головах шеломи, в руках довгі списи, при боках мечі. Всьо то сияє, блищить ся до сонця. Переїхав князь зі своїми відважними лицарями на ворожу землю і став воювати „в чистім поли“. Мов зьвір дикий, як лев, як тур, кинув ся князь перший на ворогів, рубає і коле, а за ним так само роблять єго войовники. Довго триває така борба: цілий день проливає ся кров. Настала ніч; завзяті войовники перестають битись, але другого дня вже зі сходом сонця борба починає ся на ново. І от вже побідив князь ворогів: невірні порозбігались на всї сторони, лишивши „чисте поле“ залите кровю, застелене трупами. Князь зі своїми лицарями веселить ся побідою і ділить ся з ними до-

бичею: що найкрасші річи бере собі, а решту ділить на рівні части між своїх войовників.

В иншій пісні говорить ся знов о якім-то незвичайнім чоловіку-силачу, котрий свою вітчину увільняв від диких потворів, смоків, великих вужів або розбійників, що жили по лїсах та пакости спокійним людям робили. Таких людий-силачів князї прикликували часто до себе і давали їм красні нагороди за їх прислуги для вітчини.

Нераз виправляли ся князї зі своїми дружинами воювати за море. Пливуть они, пливуть великими човнами по Чорнім морю — аж тут буря зриває ся, небо затягнуло ся чорними хмарами, сьвіта божого не видно, вихор віє, филї морскі то підносять ся в гору, то спадають в долину, кидають човнами, мов трісочками; неоден човен тодї розбив ся, неоден чоловік потонув.

Такі то страшні подїї описували ся в народних староруских піснях. Правда, що цікаві люди мусїли їх дуже радо слухати і переймати.

Були також і инші пісні, де не говорило ся о війнах давних князїв і їх дружинників. В деяких піснях славлено давних поганьских богів і такі пісні співано на поганьскі сьвята, деякі співано на весїлях, на похоронах; були пісні обжинкові, були і такі, в котрих сироти і бідні люди нарікають на свою тяжку долю. Як Русини приняли віру Христову, то в давні поганьскі пісні повкладали богато споминів про Христа, Матїр Божу і християньских сьвятих.

Я сказав тобі вже, Никольцю, що всї пісні староруські зложені були живою, народною, зрозумілою мовою. Додам еще тобі, що народною мовою розповідали ся також в давних часах казки, котрі ще доси жиють в памяти простого народа. Казки о змиях з сїмома

головами, о заклятих королївних, о сімох водах, золотих яблоках, деревах з дияментовими листями, о журавлях і бузьках, що говорити уміють, о 12 розбійниках а тринайцятім найстаршім, о бабі Язї, о ворожцї, що мешкає в темнім лїсї серед непроходимих болот в хатчинї на курячій ніжцї, о чорних псах і котах, о чудесних перстенях, що людям богатство приносять, о хлопчику заклятім на дикім острові серед моря, скляних горах і т. и. — всї ті казки нарід оповідав собі вже з давен давна, бо приніс їх з собою ще з Азиї, де перше мешкав, нїм прийшов до Европи.

З розширенєм християньства на Руси народнї казки збогатились видуманими оповіданями біблїйними старого і нового завіта та оповіданями з житя сьвятих. Але ті оповіданя вже не були зложені народною мовою, тілько закрашені переважно церковщиною.

VII.

„Слово о полку Ігоревім", поема з XII. столїтя.

В попереднім уступі чув Никольцьо від татка про народні пісні, про народних співаків і про казки. Нинї він довідає ся, що крім народних співаків, котрі часто не уміли нї читати нї писати, були співаки княжі, що перебували на дворах-теремах князївских і списували та співали піснї на честь і славу своїх панів-князїв. Зі своїми князями ходили они на війни, приглядали ся їх неустрашимій хоробрости і славили піснями їх сьміліcть та відвагу.

Таким одним співаком княжим в давній Руси був Боян, що мав складати прекрасні пісні, особливо в честь князя Володимира Великого. Співаків таких, як Боян, було певно й більше, але ми про них нічого не знаємо, бо ніхто їх імен не записав.

Никольцьо спитав ся татка, чи тілько у руских князів були співаки надворні, чи і деинде також. На се татко єму відповів, що у болгарских „царів“ були співаки надворні скорше знані, ніж на Руси, та що й там згадує ся також про одного співака, що звав ся Боян.

— Оден з тих наших надворних співаків написав в XII. столітю прекрасний твір поетичний, що називає ся „Слово о полку Ігоревім“.

„Щож там описує ся?“ — спитав ся живо Никольцьо.

— В „Слові о полку Ігоревім“ описує ся нещасний похід воєнний одного руского князя, Ігоря, проти поганців, що пустошили руску землю. Як маєш охоту послухати, то я тобі ширше оповім, що в „Слові“ поет написав.

„Прошу, прошу менї оповісти — лебедїв Никольцьо — я так радо люблю слухати оповідань о війнах і розбійниках“...

— От бачиш, Никольцю, було се так. Ті погани, що наїздили на руску землю і нищили її, називали ся Половцї. Мешкали они над рікою Доном. Руский князь, Ігор Сьвятославич, що панував в Новгородї Сіверскім, виправив ся з братом своїм Всеволодом, зі своїм сестрінцем та сином в похід проти Половцїв на весну р. 1185. Поет оспівує сю виправу Ігоря ось такими словами:

Вступив князь Ігор в золоті стремена і виїхав в поле. Єго сьміла дружина поступає за ним. Аж тут бачить він і єго війско зловіщий знак: сонце затьмилось і тьмою покрилась ціла єго дружина. Засмутилось Ігореве війско, бо затьмінє сонця віщувало нещастє, та не засмутив ся князь Ігор. „Лучше нехай нас порубають, ніж маємо впасти в полон“ — так говорив він до своєї дружини. „Я хочу копіє своє приломити конець землї половецкої, хочу голову свою положити або шеломом напитись Доньскої води“.

В місті Путивлї получив ся Ігор з братом своїм Всеволодом. Та недобрі знаки природні являють ся їм по дорозї: сонце заступило їм дорогу тьмою, ніч застогнала грізно і пробудила птиці, зьвірі засвистїли, а Див, бог тьми, кликнув верху дерева. Першого дня (в пяток) побідили „Русичі“ погані полки половецкі, та вже другого дня природа посилає нові знаки зловіщі: з моря ідуть чорні хмари, а в них дрожать-миготять синї лискавиці. Вітри віють від моря стрілами на полки Ігореві; земля стогонить, ріки мутно текуть, порохи поля покривають, військові хоругви-знамена гомонять. Зі всїх сторін виступають Половції, мов рої пчіл, але Всеволод боре ся з ними хоробро.

Тодї то чорна земля під копитами кістьми була посіяна, а кровю полита. Били ся день, били ся другий, а третього дня коло полудня упали хоругви Ігореві. І тут на берегу ріки Каяли розлучили ся оба братя: Ігор з Всеволодом; кождий з них дістав ся до иншої неволї.

Плачуть женщини рускі, знемогли від смутку стїни городів, туга огорнула Київ. В тій тяжкій недолї рускої землї взиває поет князїв, щоби поспішили на підмогу обом руским соколам-князям, що попали в по-

ганьску неволю. Та дарма: нїхто з руских князїв не спішить пімстити наругу, нїхто не несе підмоги полоненим князям.

Тимчасом Половцї нищать-руйнують руску землю. Они облягли місто Путивль, де на мурах плаче-ридає княгиня Ярославна, жінка Ігорева, за полоненим мужом. Она рада би зазулькою полетїти над ріку Дунай, омочити свій бобровий рукав і отерти мягким волосом рани на кровавім Ігоревім тїлї. Она просить вітра, щоб приніс їй на филях Днїпрових судном єї мужа. Дармо она плаче-ридає; не може діждатись свого князя з неволї.

Аж тут удалось Ігореви утечи з неволї. Цїла природа помагає єму втїкати. Мраки покрили землю, щоби вороги не бачили Ігоревої утечі. В дорозї розмовляє князь з рікою Донцем, що стелить єму зелену траву на срібних своїх берегах тай огортає єго теплими мраками під тїнию зеленого дерева. Дармо пустились доганяти Ігоря два хани половецкі: Гза і Кончак. Сонце сьвітить на небеси, а Ігор вже в рускій землї. Дївчата співають над рікою, їх голоси вють ся, летять через море до Києва. Ігор прибуває щасливо до Києва і дякує Матери Божій за виратоване з неволї".

На тім кінчить ся „Слово о полку Ігоревім".

„Якже звав ся той чоловік, що таку красну поему написав?" спитав ся Никольцьо.

— Шкода, що не знаємо. Ми лишень догадуватись можемо, що то мусїв бути якийсь княжий співак, що належав до дружини княжої, брав участь в походї Ігоря і всьому придивив ся власними очима. То мусїв бути якийсь учений чоловік, бо він добре знав історию нашого народу і давну руску віру поганьску,

скоро часто вплїтав в свою пісню імена поганьских богів.

„А чи „Слово“ написане так само незрозумілою мовою, як Лїтопись Нестора?“

— Е нї, мій сину. „Слово“ написане тодїшною живою народною мовою, такою, що тепер ще ми її легко зрозуміти можемо. „Слово“ є якби якась велика штучна народна пісня.

„Прошу менї ще сказати, татунцю, як тая поема, написана тому 600 лїт, могла доховатись аж до наших часів?“

— Щастє, що не запропастила ся. А була би певно загинула, як би при кінци XVIII. столїтя в р. 1795. не відкрив єї оден учений, ґраф Мусин-Пушкин, в Ярославскім монастирі в Росиї. Сей учений збирав дуже радо старинні книжки і рукописи. І ось раз попав ся єму в руки сшиток, де було 8 ріжних творів: одним з них було „Слово о полку Ігоревім“. Він перечитав єго, пізнав, що то прекрасний твір, випечатав і от ми можемо єго читати. А хто не розуміє по староруски, той може читати єго в перекладах, бо „Слово“ поперекладано вже майже на всї мови. І ми маємо вже богато перекладів „Слова“ на живу рідну мову. Нинї дам тобі, Никольцю, до перечитаня переклад прозою, що єго зладив професор Омелян Партицкий, а як сей переклад перечитаєш, то дам тобі переклад стихами, зладжений Українцем, Михайлом Максимовичом. На польску мову перевів єго дуже удачно оден руский поет Богдан Лепкий (в р. 1905).

Никольцьо був нинї дуже вдячний таткови за отсе оповіданє, бо оно було найбільше займаюче з тих всїх, які він доси від татка чував.

VIII.

Упадок духового житя на Руси.

Никольцьо, вислухавши пильно гарного таткового оповіданя про похід князя Ігоря на Половців, сподівав ся, що від сего часу кожда дальша єго розмова з татком буде чимраз то більше займаюча; він думав, що таких гарних творів, як „Слово о полку Ігоревім“, написано в давних часах на Руси богато. Тому то він чекав дуже нетерпеливо суботи, бо в той день по полудни мав він з татком вийти до парку на прохід і послухати там нового оповіданя о давній літературі рускій.

Прийшла субота — Никольцьо пішов з татком до стрийского парку. По проході усїли татко з сином на лавочці під деревом з молоденькими, зеленими листками, а татко спитав ся Никольця:

„Никольцьо, чи бачиш, як там на горбу в садочку красно дерева зацвили?“

— Бачу, татку, одні цвитуть білим, а инші рожевим цьвітом. А який густий цьвіт; дерева мовби облїпило!

„А як-же гадаєш, буде в лїтї на тих деревах богато овочів?“

— Я гадаю, що дуже богато!

„Певно, по цьвітї можна-би так сподївати ся. Але як би ще студїнь потисла або сильна буря цьвіт стрясла, тодї овочів не буде, хоч цьвіту гарного є на весну так много. Так само, синоньку любий, було і з нашим письменьством. Гарні твори, мов ті пречудні цьвіти на весну, бачимо ми в найраншій порі

нашого духового житя. Та на жаль та пора не тревала довго. Надійшла з азийского сходу страшна буря і розвіяла всї надії на добру долю і розвій нашого народу. Тою страшною бурею були напади Татарів, народу азийского, що прийшовши на рускі землї, палили міста і села, грабили маєтки, убивали та забирали в неволю людий. Перший раз зявили ся они на Руси р. 1223. і побідили руских князїв над рікою Калкою. Другий раз (р. 1240.) посунули ся в своїм походї дальше на захід до Угорщини і до Шлеска, знищили всї більші рускі міста, передовсїм Київ і єго Лавру печерску, де монахи все трудили ся дуже пильно над списуванєм ріжних книг. І ті дикі поганцї попалили книги, а руских учених, монахів і письменників порозганяли по всїм усюдам. І так запропастилась наука на Руси, а нарід збіднїлий, затревожений ховав ся по пустарях та лїсах, набирав диких обичаїв, забував на віру в Бога, та переймав ся ріжнородними забобонами. Простий нарід не мав тодї охоти ставити собі гарні будинки, бо не був певний, чи Татари не спалять їх небавом; не мав охоти дбати про майно, бо може Татари заграблять єго, а про осьвіту народа не було кому й думати. Тодїшнї сьвященики нераз нарікали на недолю загальну, на темноту і здичілість народа, але они самі не знали, як треба би народови поміч подати. Звичайно були самі так мало просьвічені, що в проповідях своїх учили не науки Христової, але забобонів. Лише дуже мало було таких мужів учених, що могли би зрівнатись з давнїйшими письменниками. В лїтописи Волиньско-галицкій (обіймає події галицко-волиньских земель від р. 1201. до 1292.) читаємо, що в Галичи жив в першій половинї XIII. віку премудрий книжник, Тимофій. Він був сьвяще-

ником, родом з Києва і жив на княжім дворі в Галичи. При кінци того сумного віку жив оден князь Володимир Василькович, великий учений і фільософ, „якого не було на цілій земли (так пише літопись) і ні по нім не буде“. Є там згадка також про „словутного“ півця, Митусу, що „за гордість“ не хотів служити князю Данилови.

Бачиш, Никольцю, як мало учених письменників знаємо ми з того часу. Та й не диво. Одинокий осередок осьвіти, київска Лавра печерска, стояла через цілих сто літ в руїнах і доперва митрополит Киприян при кінци XIV. віку казав відновити єї стіни.

Тимчасом, як у нас упали просьвіта і письменьство, инші народи славяньскі стали плекати у себе науки.

У Чехів оснував король Кароль I. найвисшу школу (університет) в Празї р. 1348. і небавом появили ся там літописи та поучаючі письма; в Кракові отворив університет король Ягайло 1400 р.; для Сербів каже списати їх цар Стефан Душан права (закони), а збірник тих прав зве ся „Законник“ (у нас є „Правда Руска“); списувано там, так як і у нас, житєписи сьвятих та житєписи сербских царів і архієпископів, звісні під назвою „Цароставник“, а народні співаки Сербів складають довгі пісні-думи на славу своїх героїв, Марка, Милоша та царя Лазаря, що поляг в борбі з Турками р. 1389. на Косовім полю; і у Болгар цвите наука на горі Атосї, де черцї в своїх келїях списують книги.

Майже у всїх Славян благовістилось тодї на красший час, лише Русини, що стогнали під татарским ярмом, терпіли нужду і біду, жиючи до того ще в страшній темноті духовій. Та сумна, гірка доля наша не

направила ся і тоді, коли Русь нашу загорнули (в XIV. стол.) під свою власть Литовці, нарід, що до сего часу жив майже незамітно над рікою Двиною західною та Німном і над берегами Балтийского моря.

Які памятники письменні з того сумного часу мають Русини, скажу тобі другим разом, Никольцю".

IX.

Памятники письменьства з II. периоду.

— Я обіцяв тобі, Никольцю, розповісти про памятники нашого письменьства з периоду упадку. Памятників тих нема богато, анї не мають они великої вартости. По найбільшій части переписувано тоді з грецкого збірники наук для народу. По нападах татарских нарід, жиючи по лїсах та дебрах, на пів здичів, забув про правдивого Бога і про віру християньску, став дуже забобонним і справляв обряди поганьскі.

„А які то були ті обряди поганьскі, татку? Прошу менї сказати".

— З книжок тогочасних довідуємо ся, що люди вірили в поганьских богів: Перуна, бога грому і блискавки, Хорса, бога сонця, Мокоша, бога мокроти і води, в Вили, русалки-сестриці. Клали перед ними жертви, ломили короваї, різали їм кури, молили ся огневи, уважали чосник богом, а як у кого був бенкет (пир), то клали его в відра і в чашу і пили так в честь своїх ідолів (божків). Вірили в стрічу, в духів-хованців домашних і в відьми, що облаки гонять. Перед домами своїми розкладали огонь і перескаку-

вали через него по давному звичаю. Помочи і поради шукали нераз у чарівників, що годували медведів і инших зьвірів на забаву простих людий.

Нарід простий приписує ще й доси якусь чудесну силу чосникови і кладе єго під обрус на сьвятий вечір побіч сьвяточних колачів. Огонь розкладають і скачуть через него в ночи перед сьв. Іваном Хрестителем. В той сам час припадало за часів поганьских сьвято бога огню, Купала і бога мокроти, Мокоша.

Був тоді поганий звичай викопувати з гробів тих, що утопились або повісились. Таких не вільно було гребати, бо від них мали походити пошесть, пожари та инші нещастя.

При такій темноті і забобонности нарід допускав ся неодного гріху, неодної провини, тому то нема що дивуватись, коли оден з тодішних письменників, Кирило, каже, що вже наближає ся конець сьвіта*). А Серапіон, епископ володимирский (на Волини) в своїх проповідях твердить, що земля трясе ся по причині людских гріхів.

Всї майже письменники тодїшні нарікають в збірниках наук, перероблених з грецкого, безнастанно на темноту і гріхи людий. Збірники тоті звуть ся: Златая Ціп, Пчела і Златоустий. Шкода тілько, що ті всї науки списані були язиком для простого народу цілком незрозумілим, бо як би списані були язиком народним, то може ті науки нарід був би собі брав до серця і поправляв ся зі своїх провин.

---

*) При кінци сьвіта мають жити на землї люди дуже грішні.

Тимчасом найшли ся між простим народом такі люди, що ширили серед него науки поганьскі і забобони, кажучи, що то суть науки християньскі. І хотяй тоті науки не були списані мовою цїлком народною, але она все таки була більше зрозуміла, нїж мова в науках церковних; науки же самі подобали ся своїм змістом цїкавим. В них були майже самі забобони, заказані церквою. Такі книжки називали ся: Чаровник, Сносудець, Путник, Зьвіздочетець, Зелейник, Колядник.

Які нїсенїтницї були в них пописані, можеш сам осудити, Никольцю, з такої науки: „Як хто слабий, то помажи теплим тїстом єго лице, руки, ноги і дай тїсто псови: як пес тото тїсто буде їсти, то слабий поздоровіє, а як нї, то помре“. Такої „мудрости“ було в тих книжках дуже богато, та ще й нинї знахарі та чарівницї дурять простий нарід такими лїками та забобонами.

Однак і в тім сумнім периодї нашого письменьства маємо одно дуже красне історичне дїло, Волиньско-галицку лїтопись, о котрій я тобі розкажу обширнїйше окремо.

X.

Волиньско-галицка лїтопись.

„Одиноким памятником, що в сїм сумнім периодї упадку нашої лїтератури має високу вартість, є, як я тобі вже минувшого разу казав, Волиньско-галицка лїтопись. В нїй списані суть події земель волиньско-галицких XIII. столїтя. Як би не тая лїтопись, то ми би майже нїчого не знали, що діялось на сїй земли, де тепер мешкаємо“.

— А з Несторовоï лïтописи?"

— Так звана „Несторова лïтопись" оповідає переважно подіï землï киïвскоï і то лише до року 1116., вітак йде киïвска лïтопись до року 1200., а подіï наших земель від року 1201. до 1292. містять ся в Волиньско-галицкій лïтописи.

— Чи ми мали тут на наших землях таких своïх князів, як були в Києві, в Новгороді, Полоцку, Чернигові, в Смоленьску, в Курску і по инших ще руских містах?"

„Так, Никольцю. Оден з внуків киïвского великого князя, Ярослава Мудрого, щó звав ся Ростислав Володимирович, мав трох синів; оден з них, Василько, був князем в Теребовли, містï, положенім кілька миль на полудне від Тернополя. Внуки сего Ростислава Володимировича, Володимирко і Ростислав Володаровичі, княжили в Звенигороді і Перемишли. Сей Володимирко звенигородский переніс ся в половині XII. віку зі Звенигороду до Галича і від того часу Галич стає княжим престольним містом. Єго син Ярослав, названий задля своєï мудрости Осьмомислом, здобув собі найбільшу славу між всіми рускими князями. Той поет, що написав „Слово о полку Ігоревім", прославляє Ярослава Осьмомисла самими найкрасшими словами: „Ти, галицкий Осьмомисле Ярославе, високо сидиш на своïм золотокованім престолï, ти підпер гори угорскі своïми зелïзними полками, заступив королеви угорскому дорогу, зачинив Дунаєви ворота, кидаючи тягарі через облаки, суди судячи по Дунаю. Грози твоï по всіх землях текуть; відчиняєш киïвскі ворота, стріляєш з батьківского золотого престола салтанів за далекими землями". Від часу того могучого князя Галич мав більше значінє, як сам Киïв і тому то не дивно, що

по смерти єго сина, котрий коротко панував, неоден князь мав охоту стати князем в Галичи.

І небавом удало' ся сїсти на княжім престолї в Галичи Романови, князеви Володимира волиньского, а по нїм єго потомки панують в тім славнім містї.

І от лїтопись наша подає нам подїї, що відбувались на землях волиньско-галицких від смерти князя Романа. Часи ті були дуже неспокійні, війни провадили ся що року, а найбільше о галицкий престол. Вдова Романова лишила ся по смерти мужа з двома маленькими синами: Данилом і Васильком; оден з них мав 4, другий 2 роки. Князї рускі, король угорский і польский старали ся загорнути Галич під свою власть, а бояри (вельможі) галицкі ставали по сторонї раз сего, раз того князя. Ледви по довгих борбах удало ся Данилови Романовичови стати князем в Галичи.

В тім самім часї нападають два рази Татари на рускі землї. Оба напади тих лютих варварів є описані в лїтописи. Перший раз побили они тяжко руских князїв над рікою Калкою, забрали богато людий в полон (ясир) і наложили на князїв данину (оплату, податок). Данило був разом з братом Васильком також в тій лютій борбі і ледви виратував ся з житєм.

Данила пригнобили Татари пізнїйше так, що він мусїв їздити аж до їх краю і там поклонити ся невірному ханови. Але він хотїв при помочи могучих володарів освободити рускі землї від тих азийских поганцїв і просив папу римского о поміч. Папа обіцяв поміч, прислав Данилови королївский вінець і Данило від того часу називав ся не князем, але королем.

Слава Данила розійшла ся далеко поза границї руских земель. Єго шанували за єго хоробрість і му-

дрість. І він міг би був далеко більше добра зробити для своєї дорогої Руси, як би самі бояри галицкі помагали єму в єго добрих намірах. Але бояри були ворохобні, виступали проти свого доброго і розумного князя, тож Данило бив ся, як риба о лід, але зробити не міг богато.

Такі цікаві події з нашої бувальщини містять ся в тім ціннім историчнім памятнику. Шкода тілько, що той учений письменник, який єго написав, майже не згадує про житє тодішних селян та міщан, про купців, про торги, про занятя господарскі, про хати, та убраня, бо як би він ще був про тоє написав, то ми би тепер могли знати докладно, як тоді жило ся нашим предкам на Руси".

— А як звав ся той учений чоловік, що написав Волиньско-галицку літопись?

„Ми не знаємо анї імени автора літописи, анї місця, де она написана. Одні кажуть, що в Галичи, другі, що в Володимирі волиньскім. А ще суть треті, котрі доказують, що перша частина написана в Володимирі волиньскім, друга в Галичи. Однак мова літописи вказує, що она мабуть написана ціла в Галичи".

Потім татко виняв з шафи грубу велику книжку, Волиньско-галицку літопись, перечитав Никольцеви кілька місць з неї, пояснив єму по нашому, а Никольцьо був дуже рад з того, що пізнав тото жерело, з котрого ми черпаємо відомости про події історичні нашої дорогої вітчини.

XI.

Огляд III. периоду нашої літератури.

Татко спостеріг, що Никольцьо утомив ся минувшого разу, слухаючи занадто поважної річи о літописи Волиньско - галицкій. Малого Никольця займали би радше якісь цікаві оповіданя, повісти, казки та байки, а тут в старорускій літературі того всього нема! То-ж татко став придумувати над тим, як би то малого Никольця заняти ще через кілька розмов поважними річами з давного письменьства, а потім перейти вже до нових часів, де цікавих повістий, оповідань, казок, байок є дуже богато.

Сеї суботи, як смеркало, мав Никольцьо з татком першу розмову о нашім письменьстві III. периоду. Розмова та була дуже займаюча, тож варта, дітоньки, щоби ви єї послухали.

Татко пригадав наперед Никольцеви, що по нападі Татар на Русь письменьство наше на довго упало, так що з того сумного часу маємо всього оден цінний памятник письменний: Волиньско - галицку літопись. Час упадку тягнув ся поза половину XVI. століття. Від другої половини XVI. століття до кінця XVIII. тревае III. период нашого письменьства, красший від попередного.

„Чому він красший від попередного?“ спитав Никольцьо?

— Бо в тім периоді маємо дуже много творів і то ріжнородних. Та ще одно. Книжки доходять тепер не лише до рук осіб духовних і письменних панів, але також до рук міщан і селян, осьвіта зачинає

ся ширити і межи низшими верствами народу. А як то стало ся, почуєш зараз.

Причини розбудженя нашого письменьства в другій половині XVI. століття були і вінішні і внутрішні, то значить закраєві і краєві.

Як Царгород забрали р. 1453. Турки, що суть віри магометаньскої, то християньскі учені зі страху перед невірними перенесли ся на захід Европи і осіли головно в Італії. Тут зачали они займати ся тими самими науками, якими займали ся в Царгороді, закладали школи, видавали книжки, котрі зачали дуже ширити ся, бо саме тоді винайдено штуку друкарску. Печатати книжки було незрівнано лекше, ніж переписувати: і часу тілько не тратило ся і книжка печатана була сто раз танша, ніж писана.

Грецкі учені з Царгороду займали ся в Італії передовсім ділами давних, передхристияньских писателів грецких і латиньских та давними грецкими штуками: будовою, різьбарством і малярством. Они стали печатати давні діла грецкі і латиньскі, учили з них по школах, а слава про тих учителів розійшла ся скоро по Німеччині, Франциї, Анґлії, по Польщі і на Руси. З тих всіх країв їдуть заможнійші і талановиті молоді люди до Італії, щоби послухати тих розумних учителів, що їх зачали називати **гуманістами**, а їх науки **гуманїстичними**.

Першим таким Русином, що пішов до Італії учити ся, був Франц Скорина, що на університеті в місті Падуї дістав степень доктора медицини і надрукував першу руску книжку, Біблію, в Празї 1517. р.

Крім тих двох причин розбудженя письменьства в цілій Европі, отже і в нас, іменно гуманїзму і винайденя штуки друкарскої, була ще трета дуже важна

причина, котра особливо в Німеччині, а відтак в Польщі і на Руси дає ся замітити. Тою причиною є так звана реформация релігійна. Німець, Мартин Лютер, монах, покинув був монастир і зачав голосити, що не всї правила віри треба так розуміти, як їх поясняє наша католицка церква. Лютер списував свої науки не по латинї, як то робили католицкі учені, але по німецки. Він впровадив отже перший до письменьства мову німецку і виробив її. За єго науками пішло дуже богато Німців, а потім инші народи: Шведи, богато Поляків, а навіть деякі Русини. За примірoм Лютра зачали прихильники реформациї між Поляками і Русинами, уживати в своїх письмах не язика латиньского і староцерковного, але язика свого, щоби простий нарід, міщани і селяни могли письма їх читати і розуміти. Отже реформация церковна була причиною, що письма, писані мовою зрозумілою, зачали ширити ся навіть між простими людьми. На Руси уживано в письмах тих язика білоруского, що був язиком урядовим на Литві. Язик той однак не був єще чисто-народний: до него примішувано чимало слів церковних і польских.

Польска мова зачала тоді чимраз більше ширити ся на Руси, бо року 1569. звязано тіснійше велике княжество литовско-руске з Польщею. Стало ся то в Люблинї, а ту подію злученя називають: унією люблиньскою. Ся подія є першою краєвою, внутрішною причиною розбудженя письменьства на Руси. Через Польщу приходить тепер легко на Литву і Русь осьвіта західно-европейска: закладають ся школи, друкарнї, рух письменний стає чимраз більше оживленний. Особливо можні пани старають ся часто о тоє, щоби на Литві і Руси науки процвитали так, як в Польщі

і західній Европі. І так князь Константин Василь Острожский закладає в своїм місточку Острозї десь коло р. 1577. висшу школу, а при нїй друкарню. Була то перша висша школа на Руси і перша важнїйша друкарня. Правда, що першою друкарнею була друкарня в Кракові (1491), але та не має такої ваги для Русинів, як друкарня Острожска. Відтак стали закладати ся ще инші школи висші та друкарнї у Львові, Вильнї і Києві та про се я тобі вже розповім пізнїйше.

„Другим осередком осьвіти на Руси, заложеним при кінци XVI. віку, була висша школа у Львові. Заснувало її братство при церкві Волоскій у Львові".

— Що то значить братство?

„Братство церковне є то товариство, зложене з людий духовних і сьвітских, котре має цїль, дбати про плеканє всїх чеснот християньских: сповняти приписи релїґійні, украшувати церкву, удержувати шпиталї і приюти для бідних, бурси для бідної молодежи шкільної. Наші братства церковні в XVI. і XVII. віку мали ширші обовязки, нїж теперішні братства церковні: они, видячи упадок нашого народу задля того, що нарід не мав тодї добрих провідників духовних, хотїли відродити нарід під зглядом релїґійним і моральним. Тому-то старали ся они виховувати добре молодих людий, щоби в них знайшов колись нарід і церква добрих оборонців і заступників, тож удержували школи. Они старались о те, щоби нарід мав право, вибирати собі провідників духовних: душпастирів і епископів, сподіючись, що при такім вибóрнім ладї станутъ провідниками народа лише гідні люди.

Найдавнїйшим братством було братство при Волоскій церкві. Про него згадує ся вже в початках

XV. віку. При кінци XVI. столїтя мало оно не лише свою церкву і шпиталь, але вже й школу і друкарню. Оно злучило ся зі всїми братствами церковними на Руси в оден союз, щоби спільно обороняти віру і церкву проти напастий ворогів. Від р. 1593. зве ся тоє братство Ставропигійским, то значить таким, котре дістало право, утвердити в своїй церкві патриярший хрест над царскими вратами в іконостасї і залежало просто від патриярха царгородского, а не від краєвих єпископів або митрополитів.

Школа, заснована братством у Львові, здобула собі скоро славу. До неї приїздили учити ся з всїх сторін просторої Руси, і братство спроваджувало добрих учителїв для неї. Одним з них був Грек Арсеній, котрий разом з учениками уложив першу граматику грецкого і староцерковного язика. Невелика ся граматика (печатана 1591. р.) дістала ся скоро до Вильна і там на єї основі уложено другу граматику, котра вийшла 1596. Вильно було третим осередком осьвіти.

Ти дивуєш ся може, чому в школах тодїшних старали ся передовсїм о граматики грецкого і староцерковного язика. Не дивуй ся! Школи хотїли виховати добрих оборонцїв віри, а до того треба було уміти язик грецкий, щоби читати писаня грецких сьвятих вітцїв церковних.

Четвертим і то найважнїйшим осередком осьвіти на Руси була від р. 1633. коллеґія київска. Була се висша школа, заснована митрополитом київским, Петром Могилою. Він старав ся спершу заснувати академію (університет) на взір академії краківскої, але на се не дав дозволу король.

В коллеґії було 8 кляс, а учено там спершу по латині і староцерковному, а від третої кляси і по ґрецки. Ученики мусіли між собою розмавляти тільки по латиньски.

Як хто инакше промовив, то єго зараз записували в лист, котрий вкладано в торбинку. Школяр, що дістав талий лист, старав ся приловити иншого, що не розмавляв по латині. Але як у кого остав лист через ніч, того карали на слідуючий день.

Хоть в тій школї заведено мову латиньску, однак ціль коллеґії була виховувати таких молодих людий, котрі боронили би завзято своєї віри і народности. Могила хотів виховувати в своїй коллеґії так, щоби з неї виходили такі Русини, котрі могли-б зрівнати ся своєю мудростию з Поляками. Найвисшили науками в коллеґії була фільософія і теольоґія (богословіє).

Само собою розумієсь, що з тої науки висшої могли користати понайбільше сини богатих і знатних родичів. Однак були між ними і убогі школярі. Ті жили в бурсї при коллеґії, що її Могила удержував своїм власним коштом. Богатші школярі жили собі по станциях в містї, але всї они були під доглядом шкільного начальника. За всякі провини остро карали. Кари відбували ся звичайно в суботу вечером, а називано їх „чашею шкільною“.

Коллеґія Могили ведена була, як на ті давні часи, дуже добре, але Українцям не подобало ся, що він визначив в ній перше місце мові латиньскій. Ще до того розійшла ся була чутка, що учителї, заняті в коллеґії, суть єретиками, отже противниками правдивої віри. Тому-то нарід розлючений кинув ся р. 1635. під проводом козаків на коллеґію, щоби спалити її і повбивати наставників. Однак напасть тая переми-

нула, а коллєґія процвитала дальше і виховала дуже богато талановитих мужів.

Люди, що там виховались, ставали справді оборонцями віри і свого народу. Київска коллєґія стала навіть небавом висилати Українців, що в ній учились, на північ до Москви, де таких шкіл, які у нас засновано, єще цілком не було. Ті-ж учені мужі, що остали на Україні, трудили ся дуже ревно для добра своєї вітчини. Они бажали цілковитої свободи для України, хотіли, щоби она разом з Польщею і Москвою звязала ся і спільними силами вигнали Турків з Европи, щоби увільнили Славян зпід їх зависимости і відобрали від невірних місто Єрусалим, де Христос терпів і умер за рід людский. Они хотіли, щоби всюди по україньских більших містах позасновувано коллєґії і друкарні, по селах школи, а по містах і селах шпиталї. Нарід простий був тоді підданий панам і старшині козацькій, не був вільний, так як тепер, однак за старанєм свого духовеньства дізнавав від своїх властителїв дуже часто християньскої любови і пільги в тяжких роботах і даниних.

От видиш, Никольцю, кілько то добра зробила Могиляньска коллєґія в Києві: она піднесла осьвіту, скріпила віру і обичайність, розбудила любов до вітчини і до бідних, нещасних підданих селян.

Не треба казати, що в тім осередку осьвіти написано тоді дуже богато ріжних книг. Але не лишень в Києві, но і по инших містах списувано тоді много творів. Найбільше писали духовні особи і то, розуміє́сь, книжки богословскі. Писано діла в обороні віри, де виступало ся нераз дуже остро і завзято проти иновірців. Маємо з тога часу також богато проповідий, котрі списані суть в осібних збірниках. Однак

дивно, що деякі духовні вітці писали часто дуже неясно, замотували свої думки, так що нераз крім них ніхто їх творів не розумів.

Ліпше від письменьства церковно - богословского розвивало ся письменьство історичне. Тоді написано дуже много літописий, памятників, дневників історичних, хронік, котрі часто не друковано, але відписувано і передавано з рук до рук. В тих памятниках історичних є списані дуже займаючі тодішні події. Треба знати, що в тих часах не було спокою. Війни вели ся часто то між Польщею а Москвою, то між Польщею а Козаками. Козаки розжились тоді на добре і вславились вже своїми сьмілими набігами на Турків і Татарів, щоби пімститись за їх напади і грабежи на Руси. З Польщею боролись они знову за те, що простий нарід жив в великій біді і горю по причині нелюдяних панів.

В тім периоді бачимо одну цікаву появу в нашім письменьстві. З західної Европи прийшов до нас через Польщу звичай, представляти по церквах сцени з житя Ісуса Христа, з житя сьвятих і осіб біблійних старого завіту. Такі сцени, разом зібрані в одну цілість, називано на Руси траґедиями, комедиями, траґедо-комедиями або й школьними драмами. Кождий з учителів поетики Могиляньскої коллеґії був обовязаний траґедиї писати. Они були дуже поважні, списані язиком старо-церковним і зрозумілі хиба лише для образованих осіб. Але і їм часами видавала ся неодна поважна траґедия скучною, тож для розвеселеня вставляно між поодинокі частини (акти) траґедиї сьміхотворні дії. Ті називано інтермедиями або інтерлюдиями. Они були значно більше займаючі, ніж поважні драми, а то длятого, бо там представляли ся

сцени з житя тодішних людий, причім висьмівано їх хиби. Дуже улюбленою між народом була так звана „драма вертепна“. Єще й доси ходять з вертепом по селах на Різдво Христове. Там представляють ся картини не лише з Різдва Спасителя або инші з сьвятого письма, але і з житя людий звичайних, простеньких: селян і пастухів, що поспішили з поклоном новонародженій Божій Дитині. Пастухи в вертепі нагадували зовсім пастухів живучих, тож люди прості з приємностию прислухувались їх дотепам і жартам.

Видиш, Никольцю, як гарно зачало розвиватись наше письменьство в початках третого периоду. Такий красний початок ворожив ще красшу будучність, але в половині сїмнайцятого віку письменьство упадає, бо безнастанні війни не дають єму розвиватись. Одна пословиця латиньска каже: де війна, там наука спить. Наука любить спокій. Війни, ведені часто козаками проти Турків, Татарів і Поляків, дали нагоду співакам-поетам народним складати довгі-довжезні пісні, де описували ся події кроваві або нещасне горюванє бідних невільників козацких в тюрмах турецких і татарских. Пісні ті народні звуть ся думами, а ті сумні думи, де описане горе невільників, звуть ся плачі або псальми невольницкі. В них видимо мову не староцерковну, але чисто народну, і от як би не думи, то ми навіть не знали би, як жива народня мова тоді виглядала.

XII.

Перші друкарі руских книжок.

Ти вже чув від мене, що письменьство в XVI. і XVII. віку тому так красно розцвилось, що в поло-

вині XV. віку винайдено штуку друкарску: книжки можна було вже печатати, а не треба вже було переписувати з тяжким трудом руками. Спитаєш може, де надруковано перші наші книжки і як звали ся перші друкарі. Послухай отже, бо се річ дуже займаюча.

В Кракові жив при кінци XV. віку оден проворний гафтяр, Німець з роду, по імени Швайпольт Фіоль. Він перший заложив друкарню в Кракові і видав р. 1491. кирильским письмом дві церковні книги: Октоіх і Часослов. За те зачали переслїдувати єго в Кракові: вкинули до вязниції, накладали грошеві кари, кажучи, що Фіоль схизматик. Вкінци мусів вийти з Кракова і переніс ся в гори угорскі, де і помер 1525. р. Ті книжки, що він напечатав, забрало правительство, тому то тепер дуже рідко де можна побачити друки Фіоля.

Другим чоловіком, що випечатав в р. 1517. в Празї руску книжку, був Франц Скорина. Є се біблія старого завіта, призначена для людий простих. Скорина випечатав ще в Празї „Апостола“, а в Вильнї другий раз „Апостола“ і „Малую подорожную книжицу“. Є се збірник ріжнородних молитов.

Тепер же оповім тобі, мій сину, про одного мученика за штуку друкарску, Івана Федорова з Москви. Він жив в часї панованя царя московского Івана Грізного. Той цар, довідавши ся, що в Німеччинї уміють вже печатати книжки, хотів в Москві заложити друкарню для книг церковних. Тому що книги церковні переписувано аж до того часу руками, закрало ся до них дуже богато блудів: неоден з тих, що переписували, не розумів того, що пише і наробив блудів. Цар сподївав ся цїлком справедливо, що в печатаних книгах церковних похибок вже не буде. З понуки німец-

кого цісаря прибув тоді до Москви оден Німець, що розумів ся на штуці друкарскій. Цар казав збудувати дім для друкарні і поручив печатати книги церковні Москалям Іванови Федорову і Петрови Мстиславцеви, котрі від того Німця сю штуку мали переняти. Десять літ приготовляли ся оба мужі до трудного діла. Аж по десяти літах видали дві церковні книги. Та не сподівали ся они тої біди, яка їх за добре діло постигла. Знайшли ся такі люди зпоміж осіб духовних, що назвали Федорова і Мстиславця єретиками: їм закидували, що они з намови чорта фалшують книги церковні; що їх ремесло — се диявольска штучка, винайдена на погибель християн. Темний нарід, підбурений такими намовами, кинув ся товпою на друкарню, спалив і знищив її до тла.

Оба друкарі утікли на щастє з Москви перед розяреною товпою темного народа і знайшли пристановище в Заблудові коло столиці литовскої, Вильни, у гетьмана литовского Ходкевича. Тут заснував Федорів друкарню і випечатав небавом дві книзї: проповіди і псалтир. Єго товариш, Мстиславець, перенїс ся до Вильни і там заложив також осібну друкарню.

Федорів недовго перебував в Заблудові, тому що єго пан-добродій занедужав і приказав залишити печатанє книг. Звідси перенїс ся він до Львова і заложив на Підзамчу близько теперішної церкви василияньскої першу руску друкарню у Львові. Тут випечатав він одним-одну книжку церковну, а що не міг знайти підмоги у духовних осіб, тож попав в велику нужду, занедужав, заставив свою друкарню жидови, а як з тяжкою бідою подужав, то вибрав ся зі Львова, бо не мав вже ту що робити: друкарні викупити не міг, бо гроший у него не було, тож книг печатати

не мав де. Пристановище найшов Федорів в Острозї, місті князя Василя Константина Острожского, дуже сьвітлого чоловіка, що ставав ся ревно о ширенє просьвіти межи Русинами. Князь заснував в Острозї висшу школу, а при нїй друкарню, де Федорів випечатав Псалтир, Новий Завіт і велику, славну Біблїю Острожску (1581. р.).

По випечатаню тої книги вернув Федорів до Львова і прожив ще два роки в великій нуждї у свого сина Івана. Тіло того нещасного мученика, що в своїм житю не міг нераз кутика найти, похоронено при василияньскім монастирі у Львові. Гріб єго привалено каменем, а на краях каменя виковано невиразно напись. Камінь той був в притворі церковнім аж до року 1881.; коли-ж в тім роцї кладено в церкві новий поміст, то камінь той усунено. І тепер нїхто не міг би показати, де спочивало тіло нещасного Федорова, а все таки память про него не загине між Русинами: він був перший, що у Львові заложив друкарню.

По єго смерти викупило заставлену у жида друкарню Ставропигійске братство і оно печатає в нїй книги своїм коштом від року 1586.

В початках XVII. столїтя приняло братство на управителя друкарнї литовского Русина, Михайла Сльозку, чоловіка дуже хитрого, котрий потрафив доробити ся скоро майна і отворити власну друкарню, де печатав книжки латиньскі, польскі і церковно-славяньскі".

— Чи потрафив би ти, Никольцю, повторити імена тих мужів, що друкували церковно-славяньскі книги?

„Всї знаю, відповів Никольцьо. Перший був Швайпольт Фіоль, другий Франц Скорина, третий Іван Фе-

дорів з Петром Мстиславцем, а четвертий Михайло Сльозка в Ставропигії".

— А про які друкарні я згадував?

„Татко згадували про друкарні в Кракові, Празї, Москві, Заблудові коло Вильни, в Вильнї, у Львові і в Острозї".

— Що-ж друковано в тодїшних друкарнях?

— Самі книги церковні.

— Любили наші духовні перших друкарів?

— Нї, їх називано єретиками, чортовими слугами, а їх штуку диявольскою штукою.

— Так, мій синку. Кожда нова річ, хоч би найлїпша, знаходить все ворогів. І штука друкарска знайшла ворогів. Виступали проти неї особливо ті монахи, що з переписуваня церковних книг мали гарний заробок. Але всьо, що добре, єсть ворогом злого. Так і тут стало ся. Штука друкарска побідила, а тепер нікому і не снить ся переписувати книжки замість печатати їх. Мушу тобі ще вкінци додати, що давнїйші машини друкарскі і черенки не були такі добрі, як тепер. Друкованє книжок ішло поволи і незручно, тож і книги були ще тоді значно дорожші від теперішних.

„А папір був такий, як тепер?" — спитав ся Никольцьо.

— Папір був значно грубший і не такий білий, як тепер. За те був він нераз значно тревалїйший від нинїшного, а деякі книги, печатані тому 200 лїт, переховались до нинї в так добрім станї, як би були печатані вчера: і папір виглядає сьвіжий і букви виразні, хоч не такі гарні, як нинїшні.

XIII.

Петро Могила.

Як на Руси засновано друкарнї, то й наші письменники стали більше книжок видавати. І письменники множили ся також, бо вже на Руси було кілька таких шкіл, що з них могли виходити образовані люди. Я хочу тобі, Никольцю, розповісти нинї про одного дуже заслуженого мужа, Петра Могилу, київского митрополита, що опікував ся наукою у нас. З роду не був він Русином, лише Молдаванином. Єго батько Симеон був „господаром“ (панаючим) в Волощинї і Молдавії*), а як Турки прогнали родину Могил з батьківщини, то они перенесли ся в польске королївство.

Петро Могила провів свій молодечий вік на нашій землї, учив ся відай у Львові в Ставропигійскій школї, був і в заграничних школах, вступив опісля до війска, а як мав 25 лїт, то випало єму бороти ся з Турками. Здає ся, що не дуже сподобало ся єму війскове житє, бо небавом покидає він війско, а вступає в монастир київский в Лаврі печерскій. Мусїв то бути дуже спосібний молодий чоловік, коли по трох роках вибрано єго вже настоятелем монахів (архимандритом). Тодї то завів Могила в Лаврі ґімназию, а щоби для неї придбати добрих учителїв, то вислав деяких талановитих молодцїв за границю на науку. Ту школу злучено небавом з давнїйше основаною школою

*) краї ті лежать на полудневий схід від Галичини, нинї творять королївство румуньске.

братскою „на Подолї“*). Як же Могила став в роцї 1633. митрополитом, то хотїв він сю школу перетворити в найвисшу школу, так звану „академію“. Однак не міг від короля випросити таку назву для своєї школи; тому то він назвав її лише „коллеґією“, але старав ся, щоби в коллеґії учено всїх тих наук, що в академії. Наука відбувала ся по латинї, бо в тім часї кождий чоловік, котрий умів по латинї, уважав ся чоловіком дуже образованим.

Могила заснував своїм коштом при коллеґії монастир, друкарню і ще другу школу в Винницї. В монастирі при школї мешкали лише тї черцї з Лаври печерскої, що були настоятелями та професорами в коллеґії. Студенти мали при школї деревляну церков, збудовану коштом Могили, названу в честь мучеників руских сьв. Бориса і Глїба; до тої церкви сходили ся студенти на молитву. Кляси містили ся в просторім двоповерховім будинку; а крім кляс була ще там біблїотека і бурса для бідних учеників. На удержанє школи призначив Могила два свої села і оден фільварок.

Тепер вже маєш понятє, мій сину, як виглядала коллеґія Могиляньска в Києві. Она здобула собі славу найлїпшої школи на Руси. З неї виходили такі мужі, що могли рівнати ся своїм знанєм з мужами, що покінчили „академію“.

А всьо то зробив митрополит Могила, котрий сам не був навіть дуже учений, але зрозумів вагу науки для Русинів.

Сказав я, що сам Могила не був дуже учений. З чого-ж ми то знаємо? З тих письм, що по нім ли-

*) Так зве ся одна часть міста Києва над Днїпром.

шили ся. Нема їх богато: оден збірник проповідий, записки без вартости про чуда в православній церкві і одно діло богословске „Камінь“*), де він старає ся доказати, що церков православна (схизматицка) є церквою правдивою, католицкою. Таких діл написали тодї рускі письменники дуже много. Они вели в них письменну борбу з Єзуїтами, котрі боронили церкви латиньскої і церковної унії Русинів з престолом римским, що відбула ся, як я вже казав, в роцї 1596. Православні учені змагали ся проти того, щоби Русини покидали православє (схизму), а приймали унїю і тому з великою ревностю виступали проти тих єзуїтских і унїятских учених, що унії боронили. Цїлий XVII. вік вела ся тая словесна боротьба і їй завдячуємо много творів богословских, котрі від грецкого слова „борба“ (пóлємос) називають ся творами „полємічними“. Отже знаменем нашого духового житя в тім часї є веденє „полєміки“. Завзятість релїґійна довела до гноблення православних Русинів: ті виступили з оружем в руках проти католиків і своїх рідних братів, Русинів-унїятів; довгі лїта ведуть ся завзяті кроваві борби; они описані суть в окремих памятниках, (лїтописях, хронїках, дневниках), котрі називають ся лїтописями козацкими. І так попри діла полємічні маємо в тім часї ще найбільше записок історичних.

XIV.

Духовні письменники XVII. і XVIII. віку.

По полудни межи четвертою а пятою годиною сидів собі Никольцьо одної днини при столику та писав

*) Се діло приписують тепер иншому письменникови.

руску домову вправу, що задав пан професор. Аж тут пук! пук! хтось запукав в двері. Никольцьо сказав голосно: прошу! Двері отворились і до комнати увійшов знакомий Никольцьови оден молодий пан професор з чорними вусами, що до татка часто приходив і все з татком дуже живо довше розмавляв; то якісь книжки приносив і у татка лишав, то від татка брав, а Никольця все за єго красне читанє і писанє хвалив. Никольцьо дуже любив за се того милого пана професора, тож і тепер вставши, уклонив ся єму наперед чемненько і підбіг до него з зошитом, показуючи єму свою роботу. Професор похвалив Никольця, а відтак спитав за татком. „Татка нема, відповів Никольцьо, пішли на конференцию; але прошу пана професора лишити ся трохи зі мною тутки; я скажу на память оден вершик Тараса Шевченка „Вечір“, що я вчера вивчив ся, а пан професор менї скажуть, чи я добре виголошую“. І Никольцьо хотів вже пописуватись своїм виголошуванєм на память, але нараз звернув очи на книжку з синїми окладинками, котру гість приніс з собою. Він з дитинячої цікавости сейчас спитав ся: „А яку-то книжку пан професор мають? може з казками і байками? прошу менї показати“. Професор усьміхнув ся лагідно і сказав Никольцьови: „Нї, мій студентику, ту нема анї казок анї байок, то наукова книжка. Я приніс її для татка і лишаю тут на татковім бюрку. Тимчасом, доки татко не прийдуть, можеш собі її читати, а потім оповіш таткови, чого ти з неї навчив ся“. Професор сказав послїдні слова, усьміхаючись, а Никольцьо не розумів ще, чого то він усьміхає ся. Не знав хлопчик, що він навіть першого слова в тій книжцї не зрозуміє, бо він ще маленький і за мало міг ще навчитись. Його головонька

ще не до того, щоби зрозуміти поважні, наукові розправи. Як професор вийшов, поцілувавши Никольця в чоло, наш хлопчина зачав поволи читати напись книжки на синій окладинці. І щож вичитав? На самій горі стояло випечатане грубими буквами слово: „Перосторога“. Став читати другі слова, але спостерігши, що нічого не розуміє, кинув читати. „Якась дивна книжка, сказав він здивований, я в своїй читанці рускій всьо зрозумію. Спитаю ся татка, як прийдуть, що то за книжка дивна, а тимчасом докінчувати буду руску вправу“.

Небавом вернув Никольців татко зі школи. Синок розповів про молодого пана професора з чорними вусами і показав єго дивну книжку.

— Що то за книжка, татку, що я на першій стороні таки нічого не розумію?

„То, мій Никольцю, є розправа про діло, що ним оден львівский Русин в XVII. столїтю „перестерігав“ Русинів, щоби не покидали православної віри (схизми) і не приймали унії. Тому то своє діло назвав він „Пересторога“. Я тобі вже минувшого разу згадував, що подібних діл написано в XVII. столїтю дуже много, а писали їх що найліпші наші образовані духовні мужі. За довго і за нудно було би наводити тобі назви важнійших діл „полємічних“, спамятай собі лишень, що їх було більше у нас, ніж всїх инших письм за цїлий XVII. вік.

Та не думай собі, що наші письменники духовні писали лише полємічні письма; ні: они писали тоді також проповіди, катехізми, „посланя“, (листи з науками, поученями, упімненями духовними), житя сьвятих, роздумуваня про страсти (терпіня) Христові і драми з житя Христа і сьвятих. Оден з тодішних духовних

письменників, Симеон Полоцкий, переклав стихами з церковної мови псальми Давидові для читаня і лекшого вирозуміня сьвітским людям. В тих часах зложено за приміром лютеранів богато пісень церковних в честь Матери Божої, Ісуса Христа і сьвятих угодників Божих. Ті пісні церковні укладали стихами монахи. Духовні письменники займали ся також побіч наук богословских і сьвітскими науками: писали стихи про річи сьвітскі, списували історию, укладали граматики і словарі.

Тепер наведу тобі, Никольцю, бодай кілька імен важнїйших письменників духовних; як будеш колись ходити до ґімназиї, то почуєш много більше про них.

І так в самих початках сїмнайцятого столїтя жив Кирило Транквилїон Ставровецкий, архимандрит, учений на ті часи чоловік. Але й сама наука стояла тоді ще зовсїм не високо. Тепер нам сьмішно, коли в найповажнїйшім творі Ставровецкого „Зерцало Богословія“ (з року 1618.) читаємо, що вода дощева всякає в землю, робить собі нори аж на другий бік землї і витікає там чистенька жерелами. Нинї кожда дитина в школї знає, як жерела творять ся, а тоді дивні поясненя Ставровецкого уходили за дуже бистроумні.

Більше ученим, нїж Ставровецкий, був Мелетий Смотрицкий. Писав по руски і по польски в оборонї віри, складав стихи, а найбільша єго заслуга в тім, що він написав граматику церковно-руского язика, котрої потім довго уживано в школах не тілько на Руси, але і в Сербії та в Москві.

Своїми „посланями“ вславив ся Іван Вишеньский, родом з Судової Вишнї в Галичинї, чернець з Атоньскої гори. Він написав близько 20 письм не дуже по вченому, але за те з жаром, великою простотою, отвер-

тостию і щиростию. Видко в них велику любов до вітчини і бажане, щоб Русини служили ревно Богови, бо в тім бачить для них автор запоруку щастя туземного і загробного. Другого такого письменника, як Вишеньский, простенького а щирого, в тих часах не маємо. Всї инші писали майже самі вчені богословскі річи.

Зміж учеників Могиляньскої коллеґії визначились своєю ученостию перед всїма Ґалятовский, архимандрит чернигівский і Ґізель, ректор коллеґії Могиляньскої. Ґізель крім розправ богословских написав ще одно діло історичне, де оповідає ся спершу про всесьвітні події від Ноя, а потім про події на Руси аж до року 1679.

Між письменниками тодїшними був також оден замітний поет, що звав ся Лазар Баранович, архиепископ в Чернигові. Він зложив по польски цїлу книгу принагідних стихів ріжнородного змісту: є там поважні стихи про любов вітчини і сьміхотворні вершики на жидів, турків, желаня на іменини, уродини, о ангелах, о погоді, о сьміху і т. д. всьо помішане, без найменшого ладу.

Проповіди писав тоді майже кождий важнїйший письменник, а житя сьвятих списав просторо Дмитро Ростовский, митрополит в Ростові. Збірник Д. Ростовского, де ті житя сьвятих містять ся, зве ся Четії Мінеї.

Отсе були би найважнїйші письменники духовні і їх дїла з XVII. і XVIII. столїтя. Другим разом оповім тобі ще про дїла історичні і про твори драматичні з того часу, повторю тобі про давні книги законів церковних і сьвітских, вкінци оглянемо ще раз з-коротка всьо, що я тобі доси говорив і тим за-

кінчимо сесї наші розмови про давне українсько-руске письменьство.

Розмови наші про нове письменьство, що зачало ся при кінци XVIII. столїтя, будуть для тебе, Никольцю, далеко цікавійші і більше поучаючі".

Никольцьо утїшив ся обіцянкою татка і уцїлував єго горячо в руку, дякуючи за поучаючу розмову. Щасливий Никольцьо, що має такого татка! Але і татко також щасливий, що має такого доброго і талановитого сина, котрий з найбільшою втїхою і вдоволенєм слухає поучаючих слів свого неоціненого дорогенького татка.

XV.

Лїтописцї козацкі.

Минувшого разу обіцяв я тобі, Никольцю, розказати о тих лїтописях, де находимо вісти про події XVII. і XVIII. віку. Лїтописи ті називають ся лїтописями козацкими, бо в них говорить ся особливо про війни, що їх вели козаки з Татарами, Турками, Поляками, Волохами і Москалями. Я би хотїв відразу оповісти тобі про лїтописцїв козацких, але щоби ти міг виробити собі ясний перегляд всїх наших письменних жерел історичних, то наперед повторимо собі дещо про наші лїтописи найдавнїйші. — Чи ти, мій сину, пригадуєш собі назву тої лїтописи, де є списані вісти про найдавнїйші події на нашій землї?

— О, я собі пригадую дуже добре, відповів жваво Никольцьо, лїтопись та називає ся лїтопись Несторова. Она тягне ся аж до року 1116.

„Добре, а пізнійші літописи?“

— Пізнійші літописи називають ся Київска і Волиньско-галицка. Київска тягне ся до року 1200., а Волиньско-Галицка до р. 1292.

„Мене дуже тішить, що ти собі, Никольцю, так добре пригадуєш наші розмови. Тепер же послухай про дальші літописи. Вісти від початку рускої землї аж до XVI. віку містять ся в другій Київскій літописи, що носить назву „Коротка Київска літопись“. Крім того находимо ріжнородні короткі і довші відомости про події Українців, Москалїв і Литовців в так званих літописцях Волини і України, що сягають аж до XVIII. віку. Литовцї знова мають свої окремі три літописи, написані розуміє ся про руски, де говорить ся головно про події Литовців, але також богато і про Русинів. Одна з них сягає аж до половини XVI. віку. А вже про події на Руси-Україні від половини XVI. віку до кінця XVIII. говорять нам літописи козацкі.

Про козаків згадує ся вже при кінци XV. віку, та славними зробили ся они доперва в другій половині XVI. і в XVII. віку. Длятого то доперва в XVI., а відтак в XVII. і XVIII. віку зачали літописцї більше про їх діла воєнні писати. До наших часів дійшло близько двайцять літописий козацких, писаних мовою нашою, польскою і росийскою. По давному звичаю деякі з літописців зачинають від сотвореня сьвіта і доходять аж до своїх часів. Найбільше займали їх воєнні часи Богдана Хмельницкого, славного гетьмана Запорожців в половині XVII. віку, що потрафив цїлу Україну підняти до повстаня проти панів за те, що они гнобили нарід панщиною і переслїдували їх віру. Найлїпшим літописцем часів Богдана Хмельницкого є Самійло Величко, помічник ґенерального військового

писаря Запорожців, що для свого діла „Сказаніе о войнѣ козацкой зъ Поляками черезъ Зѣновія Богдана Хмельницкого въ осми лѣтехъ точившой ся“ умів використати записки, дневники, хроніки, переписки, урядові письма з ріжних рук і сторін. Тому то єго діло має вартість не простенької літописи, але діла історичного, мудро оброблено, де Величко поміщував лише ті вісти, що єму здавали ся певними, правдивими і де він поясняє причини і наслідки поодиноких подій.

Другим ще ліпшим ділом історичним є російска „Исторія Руссовъ или*) Малой Россіи“. Є в нїй списані події рускі від князя Володимира Великого, що охрестив Русь, аж до другої половини XVIII. віку. Учені догадували ся, що ту історию написав Юрий Кониський, митрополит білорускии, але тепер приписують її Василеви Полетиці, україньскому поміщикови (дідичови).

Мушу тобі додати, що тих всїх лїтописий не друковано по найбільшій части: їх переписувано лише і так ходили они з рук до рук. Доперва в першій половинї нашого віку зачали їх видавати друком тай тепер ще деякі з них печатають ся доперва по перший раз.

XVI.

Письменьство релїґійно-драматичне.

Коли йно руский театр загостить до Львова, ходить Никольцьо з татком на представленя. Никольцьо

---

*) или = або.

вже давно від татка довідав ся, що ті люди, котрі на сценї говорять, співають, рушають ся і танцюють, удають лише мови і дїла людскі, щоби ми, дивлячи ся на них, могли осудити, щó межи людьми є зле, а щó добре, як треба робити, а як нї. А що, як бачите, Никольців татко від довшого часу розповідає синкови лише про давні часи, то Никольцьо, як що побачить гарного, цікавого в наших часах, сейчас бувало питаєсь татка: „Чи так само було й давно у нас на Руси, чи нї?“ Татко тїшить ся, що єго Никольцьо такий цікавий і поясняє єму, як се або те на Руси давними часами виглядало.

І тепер він запитав ся татка, чи давно на Руси були театри. Татко єму відповів, що таких театрів, які ми тепер маємо, на Руси в давнинї не знали. Аж до XVII. віку Русини не знали зовсїм нїяких представлень театральних. Аж доперва в XVII. столїтю переняли они від Поляків звичай, давати кілька разів до року представленя релїґійні, написані після біблїї, особливо про терпіня (страсти) Ісуса Христа. Поляки знова научили ся того від Нїмців, що вже дуже давно давали такі представленя в церкві перед вівтарем. Потім приказали епископи перенести ті представленя на церковний цвинтар або до шкільних будинків, тому що в церкві не могли всї люди поміститись і що в них нераз виступали такі особи, які не повинні були являтись в церкві перед вівтарем, приміром чорт, Юда з грішми, що за них продав жидам Ісуса Христа, купець з миром і т. д. З часом зачали укладати твори не лише про страсти і рiздво Христа, але також про инші подїї біблїйні*) та про житє, дїла

*) На примір: О блуднім синї, о Навуходоносорі і т. д.

і чуда сьвятих*). Твори про страсти і різдво Христа називано містеріями пасхальними, а твори з житя сьвятих міраклями.

В Польщі писано і відогравано ті штуки особливо в школах єзуїтских, а на Руси в коллеґії Могиляньскій в Києві і по инших містах, де були висші школи. Устави шкільні вимагали, щоби кождий учитель поетики в році бодай одну штуку написав. І учителї написали їх досить, а деякі з них мають вартість. Они писали містериї пасхальні, різдвяні, писали морали, а вкінци спробували укладати такі штуки на основі руских подій історичних. Оден з учителів коллеґії Могиляньскої, Теофан Прокопович, написав історичну штуку (драму), „Володимир“, другий (Трофимович) про побіди Богдана Хмельницкого.

Всї ті штуки чи біблійні, чи історичні були дуже поважні; щоби отже забавити трохи гостий, що на представленя приходили, вплїтало ся поміж поодинокі части (акти) штуки поважної сьмішні, веселі розмови з буденного житя. Тодї виступали на сцену актори, перебрані за селян, пастухів, жидів, купців, козаків, панів, москалїв і показували забавні події, пр. як то хитрий Климко продав дурному Стецькови кота в мішку місто лисицї і т. и. Нераз в тих сьмішних, простеньких штуках, називаних з латиньска інтермедиями або інтерлюдиями, були острі докори панам і жидам за кривди, чинені простим панщизняним селянам. — Те саме бувало і в так званих драмах вертепних. Хлопцї ходили на Різдво Христове з шопкою, що мала зображати „вертеп“, стайню, де народив ся Христос. Ляльки, прибрані за жида, козака, жінку, селянина і т. д.

---

*) Прим. „Алексій, чоловік Божий“, р. 1674.

мали представляти живих людий. Ними рушав і за них говорив хлопчина, стоячий за вертепом. В наших часах вертеп мало що не зовсім вийшов з уживаня.

Оттакі, Никольцю, були штуки драматичні в давній Руси: містериї з інтермедиями або інтерлюдиями і драми вертепні. Знаємо також про дві драми історичні з XVIII. віку.

Такі штуки, як тепер грають, зачали писати Українці доперва в початках нашого столітя, а у нас в Галичині доперва [illegible]ок кількох літ.

XVII.

Книги законів сьвітских і церковних.

Ще в початках наших розмов, Никольцю, чув ти від мене про перший збірник руских прав (законів), зладжений князем Ярославом Мудрим. Збірник той називає ся „Правда руска“. Она написана ще в XI. віку, тоді, коли ще жаден инший нарід, спокревнений з Русинами, законів своїх списаних не мав. Після тої „Правди рускої“ судили наші князї, але як наша Русь дістала ся під власть почасти Поляків, а почасти Литовців, тоді Русини мусїли підлягати законам польским і литовским. Литовцї приняли руску мову за свою і тою мовою говорили і писали литовскі князї, вельможі і письменники. І так три лїтописи литовскі написано по руски, рівно-ж написано в XV. і XVI. віку книги законів литовско-руских також по руски.

Перший збірник законів з XV. віку називає ся „Судебник Казимира Ягайлончика“, другий з XVI. зве ся „Статут литовский“. Казимир Ягайлончик, ве-

ликий князь литовский, брав в оборону людий слабших проти могучих напасників і тому установив острі кари особливо за крадїж і розбій. „Хто украде корову, того повісити“ — так стояло в Судебнику Казимира. Сей збірник законів не був великий, далеко більший був Статут литовский, змінюваний і розширюваний три рази.

Статут зладили учені пр[illegible]ники, що вже тодї добре знали право римске. Ті [illegible]ені люди уміли однак пошанувати рускі права звича[illegible] від давна були в уживаню по руских гр[illegible]мадяни мали свій суд, званий „копа“. І о[illegible]атут литовский позваляв громадянам судити деякі [illegible]ви на „копі“. — Додам тобі еще наконець, що деякі рускі міста мали за польского понованя право німецке з міста Маґдебурґа і міста ті, що мали таке право, називали ся „вольними містами“. Кілька частин з того німецкого Маґдебурского права переведено на язик руский в XVIII. столїтю. — Козаки мали також свої права, але тих нема нїде списаних; були то права звичаєві, давні, громадскі.

Всї ті права (закони) були установлені передовсїм для справ сьвітских, для справ церковних були права инші, переняті від Греків. Вже Володимир Великий мав надати для справ церковних „Устав“ о церковних судах, а відтак служила на Руси для судів церковних так звана „Кормча книга“. Назва тої книги пішла від слова кормити, кермувати, правити кораблем, звідси і керманич корабельний називає ся також кормчий. По грецки звала ся та книга „Номоканон“ (закон і правило) і її переведено вже на руске за князя Ярослава Мудрого, того самого, що казав зладити збірник сьвітских законів, Правду

руску. Розуміє ся, що грецкий Номоканон змінено в дечім для потреб церкви рускої. Сьвітскі люди підпадали під суд церковний тоді, як провинили ся проти устав церковних або в справах родинних. Тим судам підпадали також чарівники і чарівниці, знахорі, ворожбити і ті люди, що до них по раду удавали ся. Хто придержував ся поганьских звичаїв, того карали після Кормчої книги.

Найдавнійшу повну Кормчу книгу зладив на Руси при кінци XIII. віку митрополит Кирило II. Пізнійші суть лишень переписями з Кормчої книги Кирила.

— А під якими правами жиють Русини тепер? спитав ся Никольцьо.

— На Україні під російскими, а в Австриї під австрийскими. Ті права основують ся на давних римских правах. Право церковне називає ся тепер правом канонічним.

Однак простий нарід і на Україні і у нас задержав ще доси свої права звичаєві, свій громадский суд. Він не може зрозуміти мудрих, учених прав, що єму нераз видають ся навіть несправедливі; він судить по свому так, як єго природний ум єму наказує. Правні понятя простого народу зацікавлювали нераз учених сегочасних правників, они списували їх в окремі книжки і писали про них учені розправи.

Отсим я кінчу, Никольцю, наші розмови про староруску літературу від X. до XVIII. віку. Десятий місяць вже минає, як ми від часу до часу провадимо ті розмови. І хотяй я кілька разів вже переконав ся, що ти стямив собі богато з наших розмов, то таки я хотів би на другий раз поставити тобі кілька питань, щоби ти собі міг пригадати то, що забув. Зроблю отже з тобою маленький іспит, а як іспит випаде

добре, то в нагороду дістанеш від мене і від мамці щось дуже гарного на памятку.

XVIII.

Коротенький огляд цілої старорускої літератури від XI. до XVIII. віку.

Никольцьо вичікував нетерпеливо дня іспиту. Він знав о тім, що сегорічні розмови єго з татком були всї напечатані в „Дзвінку“. Тож видобув собі по послїдній розмові з татком „Дзвінок“ і звідтам приготовив ся до іспиту.

Надійшов іспит; при іспиті були татко, мамця і старша сестричка. Татко питав не довго і дуже легонько.

„Скажи менї, мій сину, як звало ся найдавнїйше письмо Славян?“

— Найдавнїйше письмо Славян звало ся руни — сьміло відповів Никольцьо.

„Хто придумав нашу азбуку?“

— Нашу азбуку придумав сьв. Кирило і від єго імени зве ся азбука кирилицею.

— Як зве ся найдавнїйший наш памятник історичний.

„Літопись Нестора, що тягне ся до р. 1116.“

— Який твір з XII. віку має найбільшу вартість?

„Слово о полку Ігоревім“.

— Хто і коли написав „Слово о полку Ігоревім?

„Не знати хто, а написане оно около р. 1187.“

— Який важний памятник знаєш ще навести з того давного часу?

„В XI. віку казав князь Ярослав Мудрий зладити збірник прав, що називає ся „Правда руска“.

— Коли підупала наша стара література?

„В початках XIII. віку по нападах Татар, що відбулись 1223. і 1240. р.“

— А коли знов піднесла ся?

„Аж при кінци XVI. віку“.

— Чому?

„Тоді вже знали штуку друкарску, закладано школи висші і низші, в Острозї, Львові, Вильнї, Могилеві і Києві, на Русь впливає західна Европа через Польщу по унії люблиньскій (1569. року), а унія церковна берестейска (1596. р.) викликує літературу полємічну. За приміром Німців-лютеранів зачали вже тоді наші письменники уживати мови, зближеної до мови народної, місто мертвого язика староцерковного“.

— Чи попри писану нашу давну літературу знаєш ще яку иншу?

„Народні співаки складали живою мовою ріжнородні пісні і казки. Є пісні з часів дружинних, княжих і з часів козацких. Ті останні називають ся думи“.

— Де був осередок осьвіти в XVII. віці?

„В Києві коллеґія, що її заложив Петро Могила“.

— Чим був Іван Федоров?

„Іван Федоров був друкарем при кінци XVI. віку“.

— Де помер?

„У Львові“.

— Що стало ся з єго друкарнею?

„Ставропигія купила“.

— Яких творів маємо найбільше в XVII. і XVIII. віці?

„Богословско-полемічних“.

— А побіч тих маємо богато памятників історичних. Як они звуть ся?

„Літописи козацкі“.

— Найважнійша з них?

„Самійла Величка“.

— Від коли пишуть у нас драми релїґійні?

„Від XVII. віку“.

— А коли зачинаєсь найновійший період нашого письменьства, період народний?

„При кінци XVIII. віку“.

— Дуже добре, мій синочку. І стям собі вже тепер на закінченє наших розмов сегорічних, що першим нашим народним поетом був Українець, Іван Котляревский з Полтави. Про час, коли він жив, про него самого і про єго твори розкажу тобі вже аж по Новім Роцї. В нагороду за твою пильність дістанеш від мене альбум (збірник портретів) заслужених Русинів, що для добра свого народу потрудились. Кажучи то, татко подав синови гарну книжку з золотою написию. Ледви син мав час уцїлувати батька в руку, а вже з радости заплакана мамця дала єму завинене в папір красно вишите убранє народне. Мати, цїлуючи єго, довго не хотїла синка від себе пустити. І старша сестричка зробила несподїванку свому братчикови: она принесла єму вимережану краваточку, а даючи її, сердечно єго уцїлувала.

Никольцьо був сегодня дуже щасливий: одно, що іспит випав так гарно, друге, що дізнав тілько приємностий від своїх найдорожших.

Небавом зачне ся для него нова утїха; він буде з татком провадити розмови про найновійше письменьство руско-україньского народу.

По пильности і таланті Никольця можна сподіватись, що і з тих розмов він скористає богато. Впрочім він чимраз старший і розумнійший: тепер зможе він вже зрозуміти неодну річ таку, що її перед роком цілком не міг би був зрозуміти.

Діточки рускі, що не могуть іти за приміром Никольця, повинні собі читати пильно єго розмови з татком, а научать ся тілько, кілько і він научив ся! А як то гарно знати рідну минувшість! Добре є читати собі красні казки, оповіданя і байки, але попри то треба читати й щось поважнійшого, поучаючого. Бож правду каже народна пословиця: „Соловій баснями не ситий!“ Щоби чогось научитись, треба трохи і помучитись; треба і таке читати, що з початку видає ся навіть може й нудне! От видите, Никольцьо майже цілий рік слухав не дуже легоньких оповідань від татка, а за те кілько він научив ся і якої радости він дочекав ся! Хоч би навіть тепер вам ніхто не дав такої нагороди, яку дістав Никольцьо, то не журіть ся тим: то, чого ви тепер научите ся, не пропаде, а нагорода прийде скорше чи пізнійше. Впрочім найбільшою заохотою для вас повинно бути бажанє, пізнати минувшість дорогої нам всім вітчини, щоби, пізнавши її ліпше, полюбити її тим дужше, цілим серцем, і постановити й собі самому трудити ся по силам для єї добра.

